

Dělnická otázka. Takto označujeme soubor rozličných názorů a požadavků, jež se týkají postavení třídy lidí za mzdu pracujících v nynější společnosti lidské a naproti ostatním jejím třídám. Jest tedy d. o., jak vyplývá z toho výměru, jednou z otázek sociálních neboli společenských, avšak pojmy d. o. a otázka sociální nekryjí se úplně, ač se názvy dotčené v obecné mluvě rády směšují. Také otázka maloživnostenská i agrární, t. zv. otázka ženská a j. jsou »otázkami sociálními«. Avšak pochyby není, že jednak mezi d-čkou o-kou a řečenými ostatními sociálními otázkami jsou jistá pojitka, jakož s druhé strany jest jisto, že ze všech t. zv. otázek sociálních v našem věku d. o. jest vyvinuta nejostřeji. Zvláštní povaha této otázky a právě vzpomenuť ostrost jejího vystupování přítomného nevyšvětluje se pouze nějakou jednotlivou a jednoduchou příčinou, nýbrž spočívá na větším počtu příčin, kteréž i řešení činí spletitějším nežli řešení kterékoliv z ostatních otázek sociálních. Proto jest třeba I. seznati v z ní nyní nejostřeji d-cké o-ky a její povahu, II. obeznámiti se s prostředky, jež se navrhují s různých stran k rozřešení jejímu, a posouditi je ne pouze se stanoviska dělnické nebo kterékoliv jiné třídy společenské, nýbrž zároveň a především se stanoviska nejlepšího obecného rozvoje lidské společnosti celé, a III. pře hlédnouti, co se skutečně k řešení jejímu zvláště v zákonodárství podniká, a posouditi účinnost i dostačitelnost těch opatření.

I. Vznik a povaha d-cké o-ky. Nápadno jest předem, že d. o. nevystoupila ani v té době, ani zároveň v té mohutnosti a vážnosti v žádné době dřívější. K základním zřízením starých velkých kulturních států na Východě náleží rozdělení obyvatelstva na určité rodové třídy, kasty, s oborem práv, i soukromých přesně vymezeným. Svě kasty náleží jednotlivcům již rodem a není postupu z jedné do druhé. I výkon hmotných prací náleží k určitým údělům kastovním. Pro starověk řecký a římský nejvýznačnější ve vzhledě společenském je rozdělení na svobodné občany a otroky, kteřížto posléze řečení sice vykonávali největší část hmotné práce, za našich časů dělnictvu (a strojům) připadající, ale vůbec neměli práv nijakých, ani majetkových, nýbrž sami byli jen předmětem práva.

Vlastní nějaký stav dělnický, t. j. třída lidí svobodných pro jiné za mzdu pracujících nikdy ve starověku se nevyvinul. Se spory, jež v říši Římské v době znenáhleho společenského úpadku jejího propukaly mezi vládnoucí třídou zámožnou a massami chudého plebejstva, pokud běželo při nich o záležitost majetkové, již proto novověká d. o. nemá podstatných znaků příbuzných, žeť tam běželo jen o boj za podíly na státních pozemcích, kdežto zde běží o boj za zlepšení celého společenského postavení a tím podmíněného kulturního bytu na základě práce, na kterémžto základě veliká část dělnictva nejen své, ale i postavení všech lidí vůbec chce míti upraveno. Středověk, na kolik jde o rolnictví, žádného stavu dělnického nemá, neboť tu vše ovládá svazek poddanský; v městech sice s vývojem cechovní soustavy vznikla třída lidí osobně svobodných, u podnikatelů za mzdu pracujících, ale postavení její odchyluje se od postavení nynějšího průmyslového dělnictva velmi podstatně, a teprve za úpadku cechovního při jisté části řemesel naskytují se rysy připomínající blíže v některých kusech nynější d-ckou o-ku, ba vypadající takřka jako skrovná předzvěst její. Všecko vyřaditelstvo řemeslnické organisováno jest v místních korporacích, jimž přináležejí i tovaryši, s počátků naproti mistrům nečetní, jejichž podmínky pracovní a mezdní autoritativně upravují plnoprávní členové cechu, mistři. Cechovní organisace zaručuje tovaryšům zvláštními zařízeními zaměstnání, vylučující z něho každého jiného necechovního člověka, poskytuje jim tedy v jistých mezích právo na práci, přidržující je s druhé strany ku příspevkům do pokladen pro zaopatření členů k práci neschopných. Sociální nadřazenost mistra a podřazenost tovaryše spočívá na pevných základech právním obyčejem upevněných, ano i mnohé podrobnosti vzájemného oboru práv a závazků nejsou zřetelny smlouvě, nýbrž spočívají na dotčených základech. Však slušebný poměr tovaryšů, který vyplýval z řečené sociální jejich podřazenosti pod mistry cechovní, byl jen stadiem přechodním; neboť poskytovalo cechovní zřízení na prvotních stupních svého vývoje každému tovaryši možnost státi se konečně samostatným podnikatelem, mistrem. Teprve když v rozvoji ně-

kterých živností nastala ta změna, že počet tovaryšů naproti počtu mistrů značně se rozmnožil a když tito posléze s úspěchem se ubránili rozmnožení mistrů mistrovských, tak že pro část tovaryšů, více méně značnou, nebylo více naděje na mistrovství, když tedy tovaryšství přestává býti bezpečným průchodním stupněm a mění se v životní povolání, nastává jistá příbuznost postavení tovaryšského s postavením nynějších velkopřumyslových dělníků. A také organizace tovaryšů, které vznikly důsledkem této skutečnosti, nabývají rázu příbuzného nynějším zjevům dělnického hnutí. Čím více zlořády v lůně cechů se zahostovaly a úzkoprsá snaha cechovních mistrů vyhrazující místa mistrovská svým rodinným příslušníkům znesnadňovala naděje tovaryšů ostatních na dosažení práva mistrovského, tím více brala si z těch a jiných poměrů moc veřejná podnět k zasahování do poměrů živnostenských: nejenom že svémoc cechů při udělení práv mistrovských obmezovala, ale i poměr mistra k tovaryši předpisy o době pracovní, výši mzdy atd. autoritativně upravovala. Zatím pak i s jiné strany cechovní organizace živností se protrhávala, a to rozvojem fabrikace, státní správou účinně povzbuzovaným. Neboť dopouštěla přijímatí do továren dělníky necechovní, též ženy, které v pracovním cechu neměly místa, i děti. Tu ještě určitěji vyvíjel se poměr dělnický v nynějším způsobě, t. j. jako životní povolání. Podobně mělo se to i v odvětvích průmyslových, v nichž byla se zahostila t. zv. manufakturní organizace, kdež četné síly pracovní — dělnice se po případě ještě zcela dle obvyklých rozřídění řemesla na mistry, tovaryše a učně — zaměstnávány byly na účet kapitalistických podnikatelů, kteří strhnuvše na sebe stránku obchodnickou, stali se konečně i pány výroby samé. Zákony osvíceného absolutismu sice poměrů tovarního dělníka si všímaly, ano i jisté ochranné snahy jevíly, přece však s druhé strany ve výrobním zájmu průmyslu tovarního dosti shovívavě přihlížely na př. k zaměstnání dětí v továrnách. Tak připravoval se přechod k řádům novým. Hesla, jimiž se mu klesla cesta, šířena byla západoevropskou státní společenskou filosofií XVIII. věku a novou naukou národohospodářskou. Základní směr nauk těch byl individualistický, totiž společenská zřízení jakákoliv pokládala se za přirozená, trvání a zdár zaručující, zakládají-li na volném sebeurčení jednotlivců. V oboru politickém vrcholil tento směr v požadavku úplné svobody a právní rovnosti všech lidí, v oboru hospodářském v hájení svobody práce. Toto jakožto přirozené právo člověka hlásali oekonomisté francouzští v 2. pol. minulého věku, fisiokraté; domáhali se na tom základě zrušení cechů v živnostech, zrušení poddanství rolnického a všech jiných obmezení volného nakládání pozemky, odstranění úředních sazeb na potraviny a úředních tax mezdních atd. Na místo jakéhokoliv právně upraveného poměru služebního a jakéhokoliv autoritativ-

ního zasahování v poměry mezi podnikatelem a dělníkem měla nastoupiti smlouva úplně volná pro obě strany jakožto stejně oprávněné činitele. Hesla tato všechna pramenila se ze základního přesvědčení, že všecek život společenský má své vlastní přirozené zákony, jichž žádný zákon lidský zvrátiti nedovede; šetří-li jich prostě, jest zbytečným, nešetří-li, jest škodným. Ty přirozené zákony společenské dostačí, dá-li se jim jen možnost nerušeného působení, aby všem lidem, již od narození jsou rovni a stejně nadáni, lze bylo rozvinouti své síly a schopnosti. Panství »přirozených zákonů« života hospodářského prý jediné jest s to, aby zjednalo všestranně nejlepší stav národohospodářský. V Anglii zjednal vítězný postup velkovýroby průmyslové zásadami této svobodné soustavy platnost tou měrou, že zrušení některých obmezujících zákonů — jako na př. učňovského zákona král. Alžběty — bylo jen formálním spečetěním skutečnosti dávno utvrzené. Ve Francii zjednala jim veliká revoluce platnost, zároveň s novými politickými řády, jež provedla; na ostatní pevně pak pronikaly zásady hospodářské svobody pomocí vlád samých, a to celkem dříve, nežli státní ústrojí samo ve smyslu liberálním se přetvořilo.

Na rozdíl od antické soustavy práce ne-svobodné, od soustavy korporativně vázanosti, jakouž vidíme uskutečněnu v cechu, a její pozdější autoritativní korektury, snažila se doba nová založiti soustavu práce svobodné, a čím více zásady řečené vítězily, tím více vskutku ji uskutečňovala. Základem a podmínkou této soustavy jest řada rozličných jednotlivých svobod hlásaných jakožto »přirozené práva lidská« již před francouzskou revolucí, od ní pak uskutečněných a do všech moderních ústav v »základní práva občanská« pojatých, jakož jsou zejména: svoboda osobní, svoboda stěhování, usazování. Sama pak svoboda práce záleží v tom, že každý kdykoliv a kdekolí může zaměstnání dle vůle své si zvoliti a provozovati, a pokud chce cizímu účelu výrobnímu práci svou poskytovat, svobodně sám si rozhodne, u koho a v jakém druhu zaměstnání, i stanoví si tak smlouvou s určitým podnikatelem s obou stran svobodně uzavřenou i způsob práce, již konati bude, i podmínky provedení (místo, čas pracovní, poměr k jiným dělníkům atd.), způsob mzdy (časovou, akordní a j.) i výši její a trvání poměru pracovního (lhůtu výpovědní). Právo v řečených směrech nijak do obsahu smlouvy té nezasahuje, jen oboustranná moc hospodářská určuje výsledek její, vždy arci více méně pod vlivem mravu a obyčeje panujícího. Právo pouze chrání závazky vyplývající pro obě strany z obsahu smlouvy uzavřené. Práce námezdní dostává na těchto základech charakter zboží, jehož prodavači, dělníkoví, zabezpečuje právní řád úplně volný trh, zůstává mu, aby zjednal zboží svému odbyt co největší. Není ovšem bez významu, že věda národohospodářská právě v době té zcela jinak počala přihlížeti ku práci jako k činitele

hmotného blahobytu národního. Kdežto druhdy dle názorů řečených merkantilistických hlavní zdroj bohatství národů spatřován v drahých kovech, oceněna byla nyní, především pak v učení A. Smitha, právě práce jako základní jeho pramen a činitel. V plné svobodě hospodářské spatřována pak podmínka zabezpečující práci největší možnou míru výrobní účinnosti neboli produktivnosti. Ta stránka uvazování, tedy zřetel na dosažitelnou největší míru výrobní úspěšnosti práce, zastínila, pohřbila, v samé nauce všechny jiné stránky, z kterých mohlo se ku problému práce přihlížeti; i zákonodárství se jí dosti ochotně poddávalo a tím spíše arci podnikatelé v oboru rozvíjející se velkovýroby, protože právě to úplné hovělo zájmům jejich výdělečným. Ze sluší hleděti na práci i s jiných ještě hledišť, nežli s hlediště výrobního, čili jinak, že zboží »práce« má své zvláštnosti, jež nedopouštějí stavěti je prostě na roveň se zbožím ostatním a prodavače jich, dělníka, s prodavači jakéhokoliv zboží hmotného, počalo se poznávati obecněji, když již hnutí dělnické bylo se dosti mocně rozproudilo. Tento zvláštní ráz práce, pokud jest zbožím, t. j. předmětem poptávky a nabídky, charakterisuje L. Brentano asi následovným způsobem: a) kdežto každé jiné zboží má existenci vedle osoby nabízečovy úplné samostatnou, jest zboží »práce« nerozdílně spojeno s osobou prodavače svého, dělníka; kupec zboží toho, podnikatel, nemůže nabyti jeho leč tím, že nabude jistého práva nakládání samou osobou prodavačovou; b) nepříznivý moment pro nabízeče spočívající v řečené právě neodlučitelnosti přistupuje se tím, že v převážném počtu případů existence prodavače (dělníka) vůbec závisí na tom, aby zboží toto, z pravidla své jediné, odbyl, kdežto druhá strana jest ve výhodě kupce, jež »může počkati« a tím vynutiti pro sebe příznivější podmínky smlouvy. Ovšem s druhé strany skutečnost, že dělník jedině tímto svým zbožím vládně, usnadňuje mu i porušení smlouvy uzavřené, neboť exekuce proti němu jest nemožna, nemajíc čeho se chytiti.

Představíme-li si nyní trh pracovní se zřetelem na tyto zvláštnosti, obdržíme následující obraz: Stojí zde proti sobě dvě strany: kupci práce, podnikatelé, a prodavači její, dělníci. Mezi oběma skupinami panuje rozpor zájmů potud, pokud každá strana snaží se docíliti pro sebe výsledku trhu co nejvýhodnějšího. Mezi příslušníky každé z obou stran — dokud si je představujeme vystupující ojedinele, bez vzájemného dorozumění a pevné organizace — panuje soutěž, tedy rovněž spor prospěchův; každý podnikatel snaží se zjednatí si dělníků dost a pro své účely nejvýhodnějších, a potud bude ochoten i své soupeře výhodnějšími podmínkami předstihnouti; každý dělník usiluje opatřiti si zaměstnání a výživu a tudíž ochoten jest, dle potřeby i za méně příznivé podmínky toho se dodělati, t. j. smlouvy pracovní se podrobiti i těžším podmínkám. Svoboda smlouvy pracovní zabezpečuje všem

těmto sporným snahám volně zápasisti, ale vzpomenuť právě zvláštnosti práce jakožto zboží způsobují, že prodavači jeho jsou neb aspoň stanou se snadno na trhu činitelem slabším, neboť podnikatelé vládnou prostředky výrobními (kapitálem) a mohou tudíž snáze vyčkati; také, zvláště v oboru výroby ve velkém, jest počet soupeřících na jejich straně menší. společná úmluva snazší. Naproti tomu jest nabídka dělníka, jež nemá majetku usnadňujícího vyčkání, sama sebou důtklivější, počet soutěžících větší, zjednání vědomosti o poměrech trhu pracovního (jak a zač se pracuje jinde) pro něho nesnadnější a vyhledání příznivějších stanovíšť obtížnější (nákladnost stěhování) atd. Tento poměr stává se nejcitelnějším pro obor práce obyčejné čili necvičené, totiž takové, jež zvláštní odborné průpravy nevyhledává (obyčejná nádenická), protože soutěž o možnost výdělku zde jest z pravidla neúsilnější. Ačkoliv jest možno — a naskytuje se — i vykořistění příznivých postavení trhových na straně dělnictva proti podnikatelstvu, přece obmezuje se taková příhoda na výjimečné a z pravidla jen přechodné poměry, kdežto v celku silnější a obecnější jest možnost využití své převahy, v podstatě pracovního poměru založené, na straně podnikatelů, tím spíše, že oni jsouce zároveň na trhu nabízeči zboží pomocí najaté práce vyráběného a stojíce zde rovněž pod účinkem soutěže, tlačeny se cítí ke snížení nákladů výrobních, jejichž jedním živlem jest i mzda a její stlačení může býti buď absolutní nebo relativní (t. j. stížení výminek pracovních, zejména prodloužení dne pracovního při stejné mzdě). Starší zřízení živnostenské v soustavě cechovní k takovému něčemu mělo méně podnětu, neboť při odbytu místními monopoly zajištěním nebylo podobných zjevů soutěže; ostatně i řády jeho určující dobu a jiné podmínky pracovní, utlumovaly snahy vykořisťovací. Soutěž nyní na všechny strany rozpoutaná způsobila sice mohutné pokroky výrobní techniky, ale docílila jich namnoze jen právě tím, že opravdu se uskutečnilo nebezpečí jednostranného přihlížení k práci jako k pouhému výrobnímu činiteli. V zemi nejmocnějšího rozruchu průmyslového, v Anglii, nejprve skutečnost ta vystoupila křiklavě, protože hromadně, a zemi té náleží také čest, že svými enketami záhy a se vši upřímností odhalila pochmurný obraz kruté prodloužované doby pracovní v továrnách a dolech, a to i pro ženy a děti a v práci noční atd. se všemi důsledky pro úpadek života fyzického i mravního v obyvatelstvu celých krajín. To byly nejpádňější důkazy, že uznání právní rovnosti a osobní i hospodářské svobody samo o sobě nedovede ještě zabezpečiti i hmotnou rovnost zbraní na kolbištích hospodářských.

K účinkům plynoucím z povahy svobodné smlouvy pracovní přistoupily pak zvláštní zjevy v novověkých poměrech hospodářských, které ovšem rovněž souvisí s nynější organizací výroby, ale nedotýkají se jen výše mzdy a ostatních výminek pracovních, nýbrž z-

jména i stálosti, zabezpečení pracovního poměru. Sem náležejí předem pronikavé změny ve výrobní technice (zavedení strojové výroby v některých odvětvích), zvláště pak kolísání odbytu pod účinkem spekulací nadvýroby, nahodilých obrátů v konjunkturách a j.; těmi občas vrhá se část dělnictva v nekyženu prázdné, zostřeje se soutěž o výtěžek mezi dělníky, kteří v příslušné výrobě zaměstnáni zůstali, a nejvyšší míry dosahuje v řadách práce necvičené.

Vedle hmotné závislosti, rostoucí touto měrou, jakou kapitálu jako výrobním účiniteli přibývalo významu, stala se tudíž nejistota výtěžných příležitostí příznačnou vlastností nynějšího pracovního poměru. Nezabezpečuje ani ve všech případech pro dobu práce konané dělníku dokonalého hmotného opatření, dovedl i pouhý systém pracovní svobody tím méně zajišťují uživu pro dobu přechodní nebo trvalé nemožnosti nebo nezpůsobilosti k výtěžku (nemoc, krize, úrazy, stáří, předčasná úmrtí) — zde zůstala posledním útlukem veřejná pomoc chudinská, a to jen v praxi, kdežto nauka oprávněnost její jala se popírati (Malthus), majíc v individualistické jednostrannosti své za to, že zchudnutí pochází z pravidla z osobních vin, především z lehkovážného plození potomstva.

V prvních časech nové doby podařilo se sice ještě četným inteligentním a rázným jednotlivcům z kruhu dělnické zmoce se na podnikatele — ale čím určitěji rozdělovala se společnost na vrstvu vládnoucí hmotnými prostředky (kapitálem) a vrstvu jich nemající. tím řidčí byly úspěchy takových »selmádemánů«; pro největší část námezdnou práci se živících zůstala tato výhradním povoláním životním, a nejen pro ně, nýbrž největší převahou i pro jejich potomstvo.

Tím, že počalo dělnictvo poměry ty sobě uvědomovati a přičinu všech svých svízeli — často arci i takových, na nichž samo nebylo bez viny — výhradně vyhledávati v platných právních řádech a v nedobré vůli tříd majetných, počala se vyvíjeti d. o., jejíž původ a zvláštní ráz jest sice tím, co bylo řečeno v podstatě již naznačen, ale přece ne úplně vyčerpán. Sluší ještě k úplnému pochopení celé dočasné podoby její uvědomiti si předem veliký převrat, který způsobil pokrok vzdělání, rozvoj komunikace a usnadnění jímtýky hospodářské na vývoj potřeb lidských. Vývoj potřeb lidských dostal nové mocné podněty. Nejen v nejmálozřejmějších ale i ve středních vrstvách společnosti probudilo se množství potřeb nových i zjemnilo se množství dávno bývalých a prostředky k jich ukojení se rozmnožily; obecný názor o tom, co ke slušnému životu přiměřeno, se rozšířil neboli jinak: obecná míra života se povzněsla. Větší měrou nežli prostředky k jejich ukojení množily se i potřeby dělnických vrstev (zvláště zase tam, kde více se stýkaly se společenskými vrstvami ostatními, zejména ve velikých městech), a z rozporu toho — připisovaného rovněž až příliš jednostranně na vrub plat-

ných řádů a špatnosti majetných tříd — vyvstal nový zdroj protiv společenských. Nic tu nemohlo platiti poučování, že lidem vrstev těch a přibuzných druhy v bývalých stolecích i hůře se vedlo; nebylyť takové prostředky konejšeni ani případny, neboť v době, jejíž základním heslem byla právní rovnost všech, i požadavky větší hmotné rovnosti se přirozeně hlásily, a ukazovalo se na velikou protivu mezi platnou měrou životní, mezi celým způsobem života a existence ostatních vrstev společnosti a tou měrou potřeb, kterou lidé ve vrstvách za mzdu pracujících skutečně ukojiti mohou. Konečně pak nezůstala bez účinku ani ta skutečnost, že týž duch rovnosti, ovládající celou dobu, jenž způsobil postupné zdemokratizování moderního státu, zjednal více méně širokým vrstvám lidu účastenství v právech politických a zjednával je vrstvám vždy širším. A tak vzbuzena též ve vrstvách, jež se živí prací námezdní, žádost, aby nezastavil se proud ten před ní, nýbrž aby jda pořádě dále, přinesl jí účastenství v držení moci politické a konečně převahu nad vrstvami ostatními.

Míra, jakou vníkal a vníká právě dotčené vědomí ve vrstvy dělnické, jest nestejna nejen vzhledem k celým státům a národům, nýbrž i vzhledem k jednotlivým oborům práce. Bylo již naznačeno, že v Anglii, zemi nejřednějšího rozvoje velkopřmyslového a hornické velkovýroby, vyvinulo se nejprve. Také, když šířilo se dále na pevnině. zachvacovalo především přmyslové dělnictvo a to zase hlavně ve velikých městech a mohutnějších střediskách přmyslu. A v dělnictvu přmyslovém až doposud je hlavní praktické těžiště novověké d-cké o-ky, ač množí se úkazy, že již i v jiných oborech se ohlašuje podobnými zjevny, jakož viděli jsme v posledních letech na pracovnících v dokách londýnských, na železničních zřízencích severoamerických a j. V zemědělském dělnictvu, jež prostoupeno jest mnohými živly vládnoucími kusem soukromého majetku pozemkového, a v čeledi, jež má bližší styky s rodinou zaměstnatelovou, proniká hnutí dotčené mnohem nesnadněji, jak ještě, pokud běží o zemědělství, na berlínském sjezdu socialistickém r. 1892 stýskáno. Vůbec však nikdy nevyšlo hnutí dělnické od těch skupin dělnictva kterých existence jest nejtrudnější, nýbrž spíše od skupin lépe postavených a zpravidla zároveň vzdělanějších.

Z toho, co bylo uvedeno, vysvitá již, že jest to neoprávněnou jednostranností, prohlašuje-li se — a to nejčastěji arci v projevech dělnictva samého — d. o. za pouhou otázku žaludkovou, t. j. otázku, jejíž rozřešení podměneno jest pouze zabezpečením vyšší míry mzdy a tedy vyšší míry hmotného požitku těm, o něž tu jde. Jak již řečeno, povstala novověká d. o. tím, že se přihlíželo ku práci pouze jako k výrobnímu prostředku, jemuž ničeho již není třeba nežli svobodného trhu. Ale protože moc nad výkonem jisté osoby nedá se odděliti od určité moci nad

osobou samou, která nemůže být posuzována jen jako nástroj pracovní, vyplývá z toho, že nejen využitkováním pracovní síly nesmějí být ohroženy podmínky fyzického, mravního a rozumového rozvoje přiměřeného osvíceným názorům o úkolu a důstojnosti člověka jako jednotlivce a člena společnosti lidské, nýbrž že má právě pracovníctvo námezdní v práci nalézt prostředek zabezpečující jemu žádoucí rozvoj fyzický, rozumový a mravní. Místo pouhé jednostranné otázky hospodářské stává se takto d. o. dalekosáhlou otázkou kulturní, jejíž zdárné rozřešení má přinést jen nové záruky lidského rozvoje a pokroku, kdežto každé nesprávné řešení je právě ohrožuje. Obsahem d-cké o-ky uvažované s povznesenějšího hlediska jest tedy společenské povznesení dělnictva zdokonalením života rodinného a výchovy dětí, zlepšením domácího hospodářství a bytu, usnadněním mravního a duchovního vzdělání vůbec. Mzdy, a po případě lepší mzdy dotýká se d. o., pokud tato jest k řečeným účelům prostředkem — jsouť vrstvy dělníků, jež mají dostatečný k tomu výdělek a přes to nestojí mimo otázku dělnickou. I u nich běží o to, aby mzdy dostatečné nejen po čas výdělků bylo správně užito, nýbrž i aby přechodnou nebo trvale nastalou nemožností a nezpůsobilostí k výdělků dosažení účelů řečených nebylo ohroženo (dělnické pojišťování). U veliké většiny dělnictva bude arci větší výdělek prvním základním požadavkem i podmínkou všeho ostatního, i musí se třídy s nynějšími důchody nadprůměrnými, především pak s důchody plynoucími z kapitálu, spráteliti s myšlenkou jistých újem důchodových ve prospěch zlepšení důchodů ostatních, bez čehož nedá se žádné rozřešení otázky té mysliti, leda takové, jež bude spojeno pro ty vrstvy s újmami ještě většími, ale pak nejen pro ně, nýbrž nepochybně pro celý kulturní stav lidstva, úsilím celých věků vybojovaný.

Ještě bludnější nežli vykládání d-cké o-ky jako pouhé otázky důchodové bylo pojmání její jako nějaké záležitosti příbuzné s otázkou chudinskou. O to, co nazýváme dobročinností, při d-cké o-zce v přesném slova smyslu vůbec neběží. Dokud se sociální protivy nynější nevyvinuly, bývaly věci ty směřovány a mluvilo se i v anglickém spisovnictví o »chudém pracujícím lidu« (*labouring poor*) povšechně. Ale vývoj výše vypsany dávno naučil nás rozoznávati mezi třídou nevládnoucí prostředky výrobními a odkázanou na odbyt své práce, tedy mezi pracující třídou bez majetku (»čtvrtý stav«), a chudinou k výdělků nezpůsobilou, odkázanou na cizí pomoc, soukromou nebo veřejnou.

II. Prostředky k řešení d-cké o-ky. Již velikost úkolu sama, souvislost jeho s otázkami, jež týkají se celého uspořádání společnosti lidské, konečně rozhodný vliv, který jakékoli rozřešení jeho mti musí na zvláštní zájmy všech rozličných tříd společenských — to vše již dostatečně vysvětluje nemalou rozdílnost názorů zde panujících. Na obou protivných

křídlech stojí tu jednak starý důsledný liberalismus (individualismus), jednak nauky a názory, jež shrnujeme souborným názvem socialismus; společna jest oběma směrům poměrná jednoduchost rozřešení, ježto počívá ono na určitém jednoduchém základním názoru, kdežto směrům uprostřed mezi oběma ležícím d. o. jeví se býtí spleťtým problemem, kterýž nedopouští rozřešení pomocí určité jediné základní zásady.

A) Důsledný liberalismus v oboru d-cké o-ky, jehož podstata vylíčena byla při výkladu o vzniku této otázky, jest stanoviskem tou dobou již jen poskrovnou a výjimečně hájeným, od samých liberálních stran politických již více méně vědomě opuštěným; ano radikální křídla těch stran opustila v d-cké o-zce, jako v sociálních a hospodářských věcech, důsledné liberální stanovisko nejvíce, neostýchající se v těch všech směrech ukládati státu úkoly den ode dne dalekosáhlejší, obor svépomoci a samozodpovědnosti jednotlivců více a více omezující. Dosti blízkým byl ještě staršímu důslednému stanovisku liberálnímu živnostenský řád rakouský ze dne 20. pros. 1859, ano i Severoněmecký spolkový z r. 1869, což každý na první pohled pochopí, přirovná-li ustanovení obsažená v našem živ. řádu z r. 1859, jež se týkají poměru zaměstnavatelů a dělníků (pomocníků atd.), k nynějším zákonům a nařízením v tom směru u nás platným. Důslední přívrženci staré liberální nauky zásadně drží se individualistických hesel revoluční právní a státní filosofie; tedy hájí společenské zřízení založené na osobním vlastnictví, svobodě pracovní a vůbec všeho hospodářského života, a zamítají tedy zásadně jakékoliv zasahování veřejné moci do záležitostí hospodářských a sociálních (leďa k ochraně osoby a práv nabytých); pokud sami přece nemohli zneuznati jisté nepřiznivě stránky v nynějším společenském vývoji, připisovali je výhradně nedostatnému ještě stupni inteligence a mravnosti a očekávali tedy spásu jediné od zdokonalení vzdělanosti a pokroku mravního. Jejich program k rozřešení d-cké o-ky vrcholil tedy v radě dělnictvu: vystříhejte se nemoudrého rozplemeňování, vzdělávejte se — po případě ještě — spolupujte se! Rada prve dotčená, zajiště rozumně i mravně odůvodněná, zakládala se na přesvědčení, že dělnictvo, bude-li prý zvolněji se rozmnožovati nežli kapitál, dospěje omezenou nabídkou k vyšší mzdě. Ke spolupování přihlíží se jakožto ku prostředku svépomocné organizace hospodářsky slabých. Důsledně dlužno sem počítati nejen svépomoc v podobě společenstev stravních, nemocenských a jiných výpomocných, nýbrž i svépomoc ve vlastním smyslu koaliční, t. j. sdružování a spolčování dělníků naproti podnikatelům za účelem zlepšení mzdy nebo podmínek pracovních. Ovšem nedospělo se všude k pochopení důslednosti tohoto stanoviska, neboť individualistická hesla pojmána byla někdy v nejužším smyslu, tak že na př. první republika francouzská krátce po vítězství ideí r. 1789, totiž zákonem ze 17. čna

1791, všeliká odborná spolčení dělnická zapověděla. Novější dobou, hlavně v letech padesátých a šedesátých, byl tlumočnickem své pomoci společenství, jakožto prostředku k rozřešení otázky dělnické Schulze-Delitzsch, známý též u nás svým bezděčným vívem na vývoj českých zálož. Tak jako malí živnostníci pomocí společenstev surovinových (zásobních), strojových, skladních, úvěrních a j., tak mělo i dělnictvo skrze společenstva stravní (konsumní), nemocenská a j. zaopatřovací připravovat i vychovávat se k úkolu konečnému, k založení společenstev výrobních čili produktivních. Jejich pomocí by společně stali se podnikateli v závodech způsobilých k soutěži s velkozávody jednotlivců. Zkušenosti zkality mnohou sanguinickou naději ve směru tom, ba dnes jest důvěra v tyto větve svépomocí oťesena přes míru slušnou; s větší, aspoň v jedné části písemnictví (Brentano, Schulze Gaevernitz a j.), potkávají se odborné organizace dělnické ve způsobu anglických *Trades Unions* (srv. Dělnické koalice).

B) Na rozdíl od vylíčeného právě směru vyznačují se názory a nauky, jež označujeme souborným jménem socialismus (vlastní, pravý socialismus) tím, že všeliké společenské zlo přítomné zrovna přičítají na vrub základních zřízení nynějších, zejména osobního vlastnictví, svobody smluv atd. a spatřují jediný prostředek nápravy ve zrušení těchto zřízení a nahrazení jich jinými, které by zabezpečily rozdělení důchodů »spravedlivě« dle zásluhy osobní, získané výhradně prací (tedy s vyloučením všeho důchodu kapitálového a zisku podnikatelského). Nová zřízení mající cíli tomu sloužit a označená jako poslední cíl socialistických snah v celé řadě programů usnesených na socialistických sjezdech, lze zahrnouti názvem kolektivismu, neboť má na místo osobního vlastnictví výrobních prostředků vstoupiti pospolitě (státní, obecní nebo tomu pod.), na místo podnikatelského vedení výroby řízení jeho společnou autoritou, na místo smluvené mzdy podíl ze společného výtežku každému společnou autoritou dle »spravedlivě« míry přiřčený (názory o podstatě té spravedlnosti rozcházejí se arci v samém táboře socialistickém velikou měrou).

Socialismus zjednal si zvláště během posledních desetiletí mocné rozšíření mezi dělnictvem a může tudíž býti touto dobou zrovna tak pokládán za program dělnictva k rozřešení d-cké o-ky, jako liberalismus charakterizovaný pod lit. 4) mohl býti dříve pokládán za převládající program podnikatelstva, zvláště většího. Poulkazuje v přičině vzniku i vývoje socialistických nauk a stran na zvl. článek tomu věnovaný (v. Socialismus, připomínáme zde, že s historickým protivníkem svým, hospodářským liberalismem, má socialismus společnou chybu, t. j. nedostatečně ocenění nebo spíše optimistické přecenění rozumové moci a morální síly lidské. Znamenat to ukládati lidské inteligenci úkol takměř nedostupný, když vyžaduje se od správy příštích pospolitostí socialistických, aby všelikou výrobu a

vzájemný (mezinárodní) obchod tak v patrnosti měly, řídily a ovládaly, aby vždy zůstaly zásoby vyrobené nebo výměnou opatřené v souhlasu s potřebami; ještě více pak ukládá se na jejich moudrost i mravní dokonalost, když dává se v ruce jejich rozhodnutí o spravedlivé míře důchodu jednotlivců, ale i na mravní sílu a potlačení všech sobeckých hnutí u těch, kteří mají se spokojiti trvale s takovýmto autoritativním příkazováním sobě důchodů. Důsledně vede každá taková soustava k potlačení osobní svobody ve všem oboru hospodářském a tedy zároveň zdravého osobního počínu k vynálezům a pokrokům a všeliké mravní samozodpovědnosti jednotlivců. Zrovna tedy to, co náleží ke světlým stránkám nynějších řádů společenských, socialismus zjevně podceňuje a nerozpakuje se nejpovážlivěji to podryti. Jeho nápadné podceňování práce duševní naproti pouhé hmotné práci výkonné (tuto má socialismus předem na zřeteli, mluví o práci jako jediném zdroji hodnot) vedle vzpomnutího právě ochromení ducha pokroku hrozí podvrácením celého kulturního stavu, vybudovaného úsilím minulých pokolení. Je-li socialismus v kolektivistické podobě zde naznačené, hledíc ke přítomnému velikému rozšíření nauk jeho, povážlivým kulturním nebezpečím, jsou jistě radikální jeho výběžky, mezi nimi i ten, jenž z programu vytčeného vylučuje jakékoliv autoritativní řízení a který tudíž v názvu »anarchismus« má správné jméno a ihned zároveň nejpřípadnější kritiku, dokonce jen nejchorobnějšími poblouzeními myslí lidské. Zásluhou socialismu jest, že stoupenci, a zvláště první namoze velice ideální hlasatelé jeho, svou — byť i často jednostrannou — kritiku přispěli nejvíce k poznání a posouzení platných řádů i jejich nedostatků, zavdávajíc podnět k opravným snahám. Byl a jest, lze poněkud eufemisticky říci, v tom směru socialismus stále živým svědomím společnosti. Ale tato zásluha, často přepínáním zakalená, nepřiznivě vyvážena jest jakostí prostředků, jimiž socialismus svým heslům kleští dráhu; mezi tyto prostředky náleží zejména soustavné podřívání všeho pozitivního náboženství a šíření holého atheismu v širokých vrstvách lidu.

C) Třetí skupinu tvoří nauky a názory, kterým společně jest, že zrovna tak zásadně zamítají čirý individualismus jako socialismus, uznávajíc d-ckou o-ku vůbec za problem příliš složitý, než aby dal se rozřešiti pomocí výhradného uskutečnění jediného principu, jak to činí oba směry řečené. Zde naopak přisuzuje se platnost pouze relativní (tedy určitými předpokládáními podmíněná) jak zásadě volné samičinnosti jednotlivců, tak potřebě záměrné úpravy poměrů skrze moc veřejnou. Všecky sem spadající názory, návrhy a pokusy ukládají tudíž v oboru d-cké o-ky jistě úkoly moci veřejné (státu, samosprávným svazkům — zákonodárství, správě), jednak svépomocným opravným snahám všech tříd společnosti, nejprve těch arci, jichž se věc nejbližší dotýká, dělnictva a

podnikatelstva, ale v další řadě i vši ostatní společnosti lidské, jejíž přítomné i budoucí blaho nebo neblaho nemalou měrou závisí na rozřešení té otázky. K tomu přistupují konečně i snahy vycházející z přesvědčení náboženského, jež usilují o proniknutí všech oprav sociálních mravním duchem náboženským, pracující k tomu, aby v duchu tom všechny vrstvy národa podjímaly se díla sociální opravy a veřejná moc aby činila v duchu tom svá opatření.

V mezích zde řečených panují ovšem, jak pochopitelně, odchylky v názorech, a to s odstýny tak mnohostrannými, že pokusy nějakého pevného roztržení hlavních rozdílů mají význam jen jako prostředky k povšechné orientaci. Tak na př. Brentano rozeznává vedle 1. školy manchesterské (individualistické) a 2. socialistické ještě 3. reakcionářský směr sociálně politický a 4. liberální směr sociálně politický; každému dává zase jisté odrůdy, počítaje zejména ke směru socialistickému vedle sociální demokracie i t. zv. státní socialismus, a řadě naproti tomu i t. zv. křesťansko-sociální strany pod č. 4. Správněji z novějších E. v. Philippovich rozeznává 1. individualismus (staroliberalismus, 2. socialismus (kollektivismus a směry v základním vychodišti příbuzné), 3. strany sociální reformy, jež dělí na a) liberalismus reformatorický; b) konservativně neb autoritativně strany opravní; c) opravné strany křesťansko-sociální: α) katolický, β) protestantský směr. Dělitko, jehož tu použito pod č. 3, není arci také důsledno, neboť směry náboženské nejsou v zásadní protivě ke směrům dotčeným pod lit. a a b; spíše právě těchto protestantského stojí na půdě liberálně-reformatorické, ovšem část jeho druhá a katolický směr veskrze spadá pod hledišť konservativních stran opravních. Zbývají tudíž dvě základní protivy: liberální a konservativní směr sociální opravy. Prve řečený rozeznává se od staroliberalního tím, že nelpí bezvýjmečně na heslech svobody hospodářské, přiznává státu právo k zasahování obmezujícím a regulujícím, avšak jen tak, že předem zasaditi se sluší o všeliké opravy sociální, ochranu dělnictva a jeho duchovní i mravní povznesení volnou organizací jednotlivců, a jen pokud jest ona neúspěšnou, má nastoupiti donucovací moc státu. Mnohem silnější přesvědčení o sociálním a hospodářském poslání státu chová směr konservativní. Má na zřeteli předem monarchický stát; jemu přisuzuje zvláštní sociální poslání, maje za to, že náleží k nejvznešenějším úkolům mocnářovým, aby stoji nad spory sociálních stran zasahujícími mocně i do zákonodárných sborů, řídil sociální politiku ve směru obecného dobra celého národa («sociální království»). Proto mnohem ochotněji ukládají se tu státu v oboru sociální politiky úkoly dalekosáhlé. Nejpokročilejším programům sem spadajícím — jež schvalují převzati mnohých důležitých ústavů, sloužících úkoji potřeb soukromých, státem nebo zemí (dráhy železné, některé banky nebo pojišťovny a j.) — a neroz-

pakujícím se ukládati státu, aby i způsobem zdanění vyrovnával protivy v rozdělení důchodů a jmění atd., dáno bylo jméno státní socialismus (*socialisme d'état*, *Staatssozialismus*) pro stanovisko jeho vlastního socialismu bližší. Nehledíce k tomuto krajnímu křídlu. můžeme povšechný rozdíl obou směrů dotčených — liberálního a konservativního — objasniti poněkud příklady. Tak prvý spatřuje v tom dosud přílišné obmezování, když žádá se, aby zasahoval stát i v poměry pracovní, kde běží o mužské dělníky dospělé, a proto vzpírá se zavedení t. zv. normálního pracovního dne pro tyto (jen pro nedospělé a ženy), kdežto druhý až do těchto konců vede ochranu (srv. normální pracovní den pro dospělé dělníky tovární a dolové v Rakousku; četné, dosud marné návrhy v tom smyslu od konservativ. stran v Německu); liberální směr opíral se rozsáhlé organizaci povinného pojišťování, jak ji provedlo Německo a po něm Rakousko. Co se týče směrů opravy sociální, kterým náboženské stanovisko dává určitý ráz, uznáno jest se samé strany protestantské (Uhlhorn), že jednotnější a také účinněji vystupuje se na straně katolické, neboť jednak v protestantismu přítomné doby i na vlastní náboženské půdě názory v nejednom směru se dělí a rozcházejí, jednak uznává se, že protestantismus do jisté míry vývoj liberalismu připravoval; proto bylo možno, že v láně protestantských stran názory tak značně odchylné se objevily, jako na př. v Německu, kdež proti těm, kdož vůbec tomu odpírají, že by církve měla se vměšovati do sociální politiky, jsou jiní (Stöcker, Todt), kteří zcela stojí na půdě »sociálního království«. Stanovisko katolické tou dobou vyjádřeno jest především a nejvýznamnější Encyklikou ze 17. května 1892. Nejvlastnější a nejdůležitější úkol křesťanského směru sociálního — v nynější době hrozivějšího sociálního nebezpečí také příznivěji již oceňovaný — zakládá se v působení na vnitřní život, na pohnutky konání lidského. Nerovnost důchodu uznává se, pokud se nezakládá na vykořisťování a lstivém obchacování; povinnost resignace, jež požaduje se od dělníka, nalézá svou protiváhu v povinnostech, jež ukládají se na podnikatele a hlavně bohatého, jenž pokládá se má pouze za správce jmění svěřeného ku prospěchu ostatních. Nepochybno jest že úplným proniknutím zásad těch přestala by vlastně všechna otázka dělnická. Avšak v přesvědčení o nedosažitelnosti tohoto stanoviska ideálního uznává směr katolicko-sociální výslovně potřebu zevních organizací, kteréž z části vycházejí mu od státu samého (ochranné zákonodárství a j.), z části sluší se jich domáhati svépomocným spolčováním pro účely vzdělání, spotřeby a rozličné vzájemné výpomoci.

Pro lepší přehled o hlavních úkolech při řešení d-cké o-ky třeba jest různiti život dělníka jednak v práci, jednak mimo práci.

Život v práci. Ze základního požadavku shora vytkého, že výrobní úkol dělníka nesmí býti na újmu jeho obecně lidským úče-

lům, vyplývá především potřeba zachovati v upotřebení sil pracovních určité meze co do stáří, pohlaví, zdravotních a bezpečnostních opatření v dílnách a při procesech výrobních; konečně třeba jest dostatečné míry mzdy a jistých ochranných a příčině způsobu její výplaty. Zkušenost dokázala příliš truchlivě, jak hřešeno bylo v době prvního rozvoje velkopřemyslu na fyzickém, rozumovém i mravním vývoji celých pokolení předčasným užíváním dětí k pracím výrobním; ale fyzickému vývoji dorůstajícího pokolení ubližuje se i nepřiměřeným prodlužováním pracovní doby mladistvých dělníků a vůbec upotřebením jich v odvětvích výrobních zdraví nebezpečnějších, jejichž vlivům mladý organismus snáze podléhá; i z mravních příčin sluší je z jistých oborů práce vyloučiti a ženě poskytnouti ohled stejný — zejména i vyloučiti ji z práce noční nebo podzemní, a to hlavně zřetelem na prospěchy života rodinného; též třeba jest jí úlev v době těhotenství a šestinedělí. Avšak ani přepínání doby pracovní mužského dělníka dospělého není hostejno z důvodu v úvodě naznačeného, jsouc bez ohledu na možné zvláštní újmy fyzické za všech poměrů v odporu se stanoviskem lidským.

V příčině bezpečnosti zdraví a života některá odvětví a některé metody výroby přinejmenší s sebou trvale účinkující nepříznivé vlivy zdravotní (na př. výpary při pokládání zrcadel, výrobě sirek, prach při broušení kovu neb skla); taktó vznikají t. zv. nemoci s povoláním spojené či zkrátka nemoci životní, proti kterým působiti lze jen opatřeními specifickými. Kromě toho bez ohledu na specifické příčiny, spočívající již v povaze výrobních odvětví nebo výrobních method, účinkuje způsob zařízení dílen se zřetelem na potřebu zdravotní (ventilace, čištění, světlo, počet pracujících v poměru ke prostoru a j.) na zdraví pracujících. Konečně právě novověkou výrobní technikou (stroje, mechanické motory) měrou před tím nebyvalou vzrostlo nebezpečí úrazu. Toto nebezpečí zase v různých odvětvích výrobních je nesteré, tak že v příčině úrazu lze mezi nimi rozeznávati rozdílné stupně čili třídy nebezpečnosti.

Mzda na půdě nynějších právních řádů pro převážnou většinu dělnictva upravuje se poměrem poptávky zaměstnavatelů a nabídky se strany dělníků. Z příčin, jež byly úvodem vloženy, bývá nabídka obyčejně důtklivější než poptávka a tudíž proti této v neprospěchu. Z toho již se vysvětluje, že otázka, které jest možné maximum mzdy, bude prakticky méně závažná, nežli otázka o možném její minimu. Na trhu jakéhokoliv zboží hmotného jest, jak víme, jistá hranice (t. zv. náklad nutný), pod kterou cena nemůže trvale klesnouti, má-li nabídka se udržeti. Otázka jest, je-li taková nutná hranice i při ceně zboží zvaného práce, totiž při mzdě. Tu padá na váhu, že práce tomu, kdo jí nabízí, bývá zároveň životním povoláním, jehož vykonáváním a zavedla jen jím zjednává si prostředků k dosažení všech svých lidských účelů. Ponecháme-li

stranou všechny rozdíly, jež vznikají tím, že rozličné druhy práce vymáhají nestejnou a často dosti značnou míru přípravy a vzdělání, a vezmeme-li tudíž jen nejjednodušší příklad, práci obyčejnou necvičenou, tedy jest zřejmo, že mzda, která by poskytla jen nezbytně nutnou míru okamžité úživy pro dělníka samotného (absolutní minimum), požadavku vyčleněnému by nehověla. Musí tedy býti možno vytknouti a jako dosažitelný ideál stanoviti jisté minimum mzdy, které by po stránce hospodářské zabezpečovalo zachování potřebné nabídky práce (tedy dorost nahrazující řady odpadávajících), a po stránce etické by možnou činilo též míru slušné existence lidské, kterou za nezbytnou musíme pokládati dle panujících názorů doby. Podrobnosti o tom náležejí do učení o mzdě. Zde dostačí podotknouti, že mzda, mající hověti požadavku dotčenému, musila by poskytnouti tolik, aby uhradila výživu a vůbec ukojení potřeb přiměřených platné míře životní pro dělníka a pro vychování rodiny průměrně četné, založené v normální čas, a to nejen pro dobu, kdy dotčený dělník k práci zůstane způsobilým a vskutku jí bude vykonávati, nýbrž i po čas přechodné nemožnosti výdělků (nemoci, doby nezaviněné prázdny), a pro dobu předčasně nebo normálně nastávající invalidity (úrazem, stářím), resp. v případě předčasně nastalé nezpůsobilosti, pro potřebné vychování sirotků. V jistých oborech práce námezdné, na př. u veřejných úředníků a zřízenců, dosahuje se úkolu toho prostě tak, že slušné běží i po čas přechodné nezpůsobilosti a při nastalé úplné nezpůsobilosti nastupuje výsledné (event vдовský a sirotčí) plat jako doplatek části slušného zatím zdrželé a rezervované. K zabezpečení dotčené výživy po čas přechodné neb trvalé nezpůsobilosti k práci atd. pomocí příslušných a k tomu cíli rezervovaných částek mzdy dělnické jest potřebí arci zvláštních opatření, o nichž pojednáno na jiném místě (srv. Dělnické pojišťování).

Bylo ovšem již dávno známo, že mzda ve velikém oboru prací ke všem účelům řečeným nestačuje; ale nepokládalo se to za závažné, nýbrž vyvinulo se zvláštní učení, které vrcholilo v tom, že má chudinská veřejná podpora, poskytovaná osobám nezpůsobilým k práci neb sirotkům dělnickým, býti dodatečnou náhradou neobdržených částí mzdy. Leč nauka ta nedá se srovnati s platným zřízením společenským, ani s důstojností práce; ano okolnost, že vskutku chudinská podpora musí dosud namozce býti takovou náhradou — a to zhusta zcela nedostatečnou — jest jedním z nejbolestnějších bodů d-cké o-ky.

Příčiny, pro které mzda nedosahuje často relativního minima shora naznačeného, jsou rozličné. K nejdůležitějším náležejí skutečnost, že právě v dělnictvu panuje náklonnost k nerozumnému, příliš rannému uzavírání sňatků a zakládání rodin, což se hospodářsky na nich nejvíce mstívá, neboť nabídka práce se tím příliš rozmnožuje, vychování a zejména lepší vychování znesnadňuje, tak že i dělník, jenž

v tom směru svědomitěji si počíná, vinou soudruhů lehkovážnějších propadá s nimi stejnému osudu. K jiným příčinám stlačené mzdy náležitá i přílišná práce, jež dělníku z určitého zaměstnání vytrženému znesnadňuje nalezení nového; ještě častěji dělníka neznalost poměrů výdělkových jinde neb obtíž přejíti na místa příznivější; nenáležitě opatřené prostředkování práce. Z povahy věci vyplývá, že již soutěž dělníků hledajících zaměstnání, když zejména nedovedou se vhodně organisovati, sama o sobě mzdy stlačuje. Pramenem nepříznivých účinků není ostatně jen převaha poptavatele nad nabízejícím práce, nemiň charakteristickým a velmi vážným pramenem béd jest nestálost poptávky po práci, jež souvisívá s kolísáním odbytu, které zase nebývá vždy nezaviněno, spíše bývá způsobeno výstřednostmi konkurenčních zápasů, nadvýrobou atd. I pro spořádané dělníky bývají doby nezaviněné prázdné takto vznikající pramenem nesnázi a strádání, vedou k ochuzení a zadlužení, jehož účinky někdy i sebe delší doba pravidelného zaměstnání a výdělku nedovede vyhladiti.

Kromě výše mzdy zasluhuje i způsob placení její povšimnutí. Druhdy zadávalo podnikt ke steskům oprávněným, že bývali dělníci nuceni bráti mzdu v podobě potravin od podnikatele dodávaných v jakosti závadné, nebo přijímati poukázky na prodavače s podnikatelem o zisk smlouvené — s druhé strany arci není každé dodávání potravin podnikatelem závadné, ba naopak může, podobně jako poskytování bytu na účet mzdy, býti jen na rozhodný prospěch dělníkův.

Život mimo práci. Tu padá předem na váhu život domácí a rodinný, jednak se stanoviska hospodářského, jednak se stanoviska mravního. A zde též mnohem více než v oboru právě nyní probraném ostřeji se různá zla dělníky samými více méně zaviněná od nezaviněných. Nezaviněna jsou, pokud souvisí jedině s nedostatečnými poměry mzdy; obvyklé tendenční přepínání socialistické agitace svádí rádo na tuto příčinu všechny hospodářské a morální nedostatky dělnického života. K nedostatkům, o něž tu běží, náleží nespořádaná domácnost a špatný život rodinný, jenž mívá svůj původ v dotčených již nerozvázných shtacích, v nedostatečné přípravě žen k hospodářství domácímu, v marnotratnosti mužů (pijactví, prohýření výplaty, modré pondělky), ovšem i v nedostatečném bytí — které jsou zdrojem mnohého neblaha zdravotního a morálního v první řadě pro mladý dělnický dorost — ale též v nutném odcizování ženy domácnosti a výchově, když musí jíti po výdělku. Na chatrných, soukromohospodářských vlastnostech, neprozíravosti a bezstarostnosti o budoucnost vlastní i rodiny, na malém míře snahy po zdokonalení a pokroku a na málo vyvinutých pudech mravních zakládá se u značné části dělnictva tiseň a úpadek, kterým by sebe lépe vymyšlená soustava socialistická také nedovedla odpomoci, které by naopak v jakémkoliv zřízení společ-

enském s neúprosnou nutností stejně se dostavily.

Pravda jest, že na mnohém tomto zlu mravním není bez viny ani nevěšmavost podnikatelů, kteří opominají — a to z nedostatečného pochopení vlastního prospěchu — pohlížeti na svůj poměr k dělníkům s jiné ještě stránky nežli se stránky ryze smluvní. A ani ostatní třídy společenské nejsou bez viny, pokud zájmům a potřebám zvláště vdělavacím a mravním nejčtetnější třídý národa nedovedou věnovati účinnější zájem a samy namnoze způsobem svého života, zvláště urážlivým přepychem uprostřed zející bvy, ukazují, že daleky jsou toho poznávati a konati uslechtilé sociální povinnosti majetku.

III. Z vylíčení podaného vyplývá pak suma prostředků, kterými i na základech nynějších řádů společenských lze zasazovati se o rozřešení otázky dělnické ve smyslu znenáhlého odstranění panujících nedostatků a pozitivního povznesení třídý za mzdu pracující. Ze není jiné odstranění možné nežli znenáhlé, vysvítá již z toho, že oprava předpokládá nezbytné jisté mravní proměny v celé společnosti lidské — a tu všechny změny mohou býti jen pozvolné — a že dále po stránce hospodářské předpokládá zvýšení důchodu valné části dělnictva, tedy zlepšení poměrů mezdních, které zase nemůže býti způsobeno převratem nijakým náhlým již proto, poněvadž náhlý převrat uvrhl by celá odvětví výrobní v krizi, zejména při veliké spletitosti konkurenčních vztahů mezinárodních, která by pro dělnictvo znamenala zničení slepice, ježichž vajec ono si žádá. Dále vysvítá z vylíčeného stavu věci, že dílo rozřešení dčké o-ky může býti vskutku jen úkolem mnohých činitelů, jednak moci veřejné, jednak dělnictva samotného i podnikatelstva a též ostatní společnosti; že konečně tím úspěšněji půjde před se, čím více v důležité při tom stránce mravní dafiti se bude uslechtilým snažením náboženským v duchu míru a vzbuzení silného vědomí sociálních povinností ve všech třídách súčasntěných.

Pokud běží o stát, vidíme jej skoro v celém vzdělaném světě horlivě při díle. Ovšem není postup ten všude v podrobnostech shodný. Poměrně nejvíce shody jeví se v oboru, kterýž zahrnoval se dříve obecně názvem »zakonodárství továrního«, nyní však vzhledem k nastalému rozšíření širším názvem: »zakonodárství o ochraně dělnictva«. Sem náleží předpisy k ochraně dětí nedospělých a žen proti vykořisťování pravidelnými pracemi výdělečnými a ochrana porůznu pokrčila již až ke stanovení maximální pracovní doby pro mužské dělníky dospělé; dále opatření proti účinkům zdraví škodným a proti úrazům a zvýšené míře nebezpečnosti přiměřená úprava ručení z úrazů; ochrana proti skrácování vnučeným placením naturalieými atd. Zvláštní dozor odbornými zřizenci (žijnostenšti inspektoři) a jinými orgány bdí nad prováděním těch předpisů. — Druhou skupinu státní péče, ve kteréž však v rozličných státech ukazují

se již podstatně odchyly zásadní, tvoří zákony a zařízení, jež mají dělníkovi zabezpečiti důchod a výživu v dobách přechodní a trvalé nespůsobilosti k práci. Od pouhých pověščených normativů až k velkolepým organisacím podává nám tu zákonodárství evropských států pestrou rozdílnost stanovíšť a úprav (srv. Dělnické pojišťování). Někdejší odmítavost zákonodárců naproti všem pokusům společné organisace dělnické nahrazuje novější dobou stát nejen zákonným uznáním práva obou stran, dělníkův i podnikatelů, na sdružování se ke společnému organisovanému hájení zájmů svých (dělnické koalice, podnikatelské koalice, *Trades Unions*, syndikáty dělnické), nýbrž snaží se těchto užití pro dílo sociálního míru pomoci sborů, stojících na plné právní půdě, složených z volených zástupců dělnictva i podnikatelstva ku vzájemnému dohodnutí o podmínkách práce a jiných záležitostech z poměru prvního vyplývajících (*Conciliation councils*, Dělnické výbory). Na skrovnou míru obmezen jest obor přímé působnosti státu, pokud běží o poměry dělnictva mimo dílnu a poměr pracovní. Obmezuje se tu takměř jen na péči o dělnické byty, prázdeň nedělní a vyučování dělníků nedospělých (školy tovární, povinnost k pokračovací škole). Konečně i se strany veřejné správy stále více pečuje se o prostředky k poznání poměrů dělnických statistickými i jinými vyšetřeními (enkety), což účinně doplňují písemnictví národohospodářské a příspěvky ze samých táborů dělnických. Zejména staly se v novější době zprávy t. zv. továrních nebo živnostenských inspektorů cenným pramenem poznání. Chybné by bylo ostatně hleděti na tato díla zákonodárná dosud provedená, i tam, kde jsou na ten čas nejintenzivnější (Německo, Rakousko), jako na něco hotového. Podnikají se ona všude s vědomím více méně jasným, že jsou jen části stavby, kterou ještě přítomné pokolení a mnohé příští musí dále budovati. Krátká doba posledních desetiletí vykazuje veliké pokroky, které se staly na dráze té; nejzjevnější jsou arci v oboru ochranných zákonů výše vzpomenutých a z části v oboru pojišťování dělnického.

Nepoměrně menší jest účinnost ostatních živlů, o nichž byla řeč, že povolány jsou ke spolupůsobení. V dělnictvu jeví se stále více snaha směřující proti základům nynějších řádů společenských, a pouze tam, kde silny jsou pružiny svépomocné v řadách jeho, jako zejména v Anglii, přivedena na značný stupeň moci a síly odborná sdružení, sloužící hlavně organisaci nabídky a pojišťování (*Trades Unions*). Kruhy podnikatelů, zvláště větších — více ovšem naše nežli západoevropské — těžce dosud podrobují se důsledkům platných právních řádů, které spatřují v podnikatelstvu a dělnictvu dva smlouvající se úplně rovnoprávné činitele. Nejhlouběji zakořenilo se vědomí to v Anglii a nese dobré ovoce v jednácních výborech dělnických a podnikatelských o podmínky práce a mzdy. Na tom, do jaké míry dostojí své povinnosti nejen stát, ale

i všechny vrstvy společenské, kterým v zájmu vlastním a předem v zájmu zachování všech kulturních vymožeností záležitosti musí na smírném uklizení sociálních protiv, závisí budoucí osud vzdělaného světa.

Literatura. Ve výkazu tomto pomínuty jsou spisy jednající theoreticky nebo kriticky o socialismu, o nichž bude dán přehled na příslušném místě. Vytčeny jsou spisy charakteristické buď pro všeobecné studium dělnictva nebo pro určitý směr jeho, konečně i některé ze spisů podávajících obraz o dělnických poměrech států neb odvětví výrobních. Fr. A. Lange, *Die Arbeiterfrage* 1. vyd. (1865); Jul. Simon, *Le travail* (1868); Le Play, *L'organisation du travail* (1870); Scheel, *Theorie d. soc. Frage* (1871); týž, *Unsere socialpolitischen Parteien* (1878); Schoenberg, *Arbeitsämter* (1871); *Die sittlich-religiöse Bedeutung d. soc. Fr.* (1876); Brassey, *Work and Wages* (1872); Walker, *The Wages Question* (1877); Brentano, *Das Arbeitsverhältniss gemäss dem heutigen Recht* (1879); Oechelhäuser, *Die soc. Aufgaben d. Arbeitgeber* (1887); Schmoller, *Zur deutschen Social- und Gewerbepolitik* (1890); Herkner, *Die soc. Fr.* (1891); Schulze-Delitzsch, *Kapitel z. e. deutsch. Arbeiterkathismus* (1863); Bamberger, *Die Arbeiterfrage* (1873), posléz uvedeni dva pro směr staroliberalní. V české literatuře starší stál na tom stanovisku ještě spis Fr. L. Riegra: *Průmysl a postup výroby jeho* (1860). Pro katolický směr soc.-politický: Ketteler, *Die Arbeiterfr. u. d. Christenthum* (1864); Hitz, *Die soc. Fr. u. d. Bestrebungen z. i. Lösung* (1877); *Kapital und Arbeit* (1881); *Die Pflichten und Aufgaben der Arbeitgeber* (1888); Ratzinger, *Die Volkswirtschaft in ihren sittlichen Grundlagen* (1882); Claude Janet, *Le socialisme d'état* (1889). Pro směry protestantské: Todt, *Der radikale deutsche Socialismus u. d. christl. Gesellschaft* (1877); Stöcker, *Die Bibel u. d. soc. Fr.* (3. vyd., 1881); týž, *Christlich-sociale Reden und Aufsätze* (1885); Uhlhorn, *Katholicismus und Protestantismus gegenüber der soc. Fr.* — *Z českého písemnictví*: K. Adámek, *Naše dělnictvo* (1885); J. Vrba, *Dělnictvo v boji za svá práva* (1892). O poměrech dělnických v Čechách: A. Bráf, *Studien über nordböhmische Arbeiterverhältnisse* (1881); J. Singer, *Untersuchungen über die soc. Zustände in Nordostböhmen* (1885); o děln. poměrech jinde: Fr. Engels, *Die Lage d. arb. Klasse in England* (1845); Le Play, *Les ouvriers des deux mondes* (1857); Levasseur, *Histoire des classes ouvrières en France ... jusqu'à la révolution* (1867, 2 sv.); Ludlow and Jones, *Progress of the working class 1832—67* (1867); Brentano, *Arbeitergilden der Gegenwart* (1874, 2 díly); týž, *Die christlich-soc. Bewegung in England* (1883); Alf. Thun, *Industrie am Niederrhein* (1879); Lavollée, *Les classes ouvrières en Europe* (2 vyd., 1884); Giffen, *The progress of the working classes in the last half-century* (1884); Schulze-Gaevernitz, *Zum socialen Frieden* (1890). Zprávy živnostenských inspektorů. Články v Schoenbergově *Handbuch der*

pol. Oekon. i. díl, ve Staatslexikon hersgg. von der Görres-Gesellschaft; Handwörterb. der Staatswissensch. a v Sayově Dictionnaire de l'économie politique.

Dělnické koalice. Pojmem tím zahrnujeme všechny úmluvy a spojení mezi dělníky, které mají za účel docílití výhodnějšího upravení mzdy nebo jiných podmínek pracovních, na př. hodin pracovních. Mýlné jest pokládati stávky za vlastní účel d-ckých k-cí; stávka bývá pouze posledním a nejdůležitějším jejich prostředkem. Počátky d-ckých k-cí lze stopovati až do cechovních dob středověkých. V počátcích rozvoje cechovního nebyl arci koaliční ruch živěn zobecněným nějakým přesvědčením o protivě kapitálu a práce, nýbrž příčiny povahy více nahodilé způsobovaly občasné pokusy sjednoceního vystoupení tovaryšů proti mistrům. Pocit řečené protivity dostavuje se až v době úpadku cechovního zřízení a zvláště v těch živnostech, ve kterých přestává tovaryšství býti jen stavem průchodním k mistrovství (srov. Dělnická otázka). Ale teprve změnou nastalou v nové době v právním poměru podnikatelův a dělníků a rozvojem velkovýroby i dopravních prostředků dostalo se d-ckým k-cím nových vzpruh a snahám po obsáhlé pevné organizaci jejich příznivějšího podkladu.

Zákonodárství až do století našeho zapovídalo všeliký způsob koalici a trestalo jejich strážce i účastníky. Tak se potkáváme se zákazy v Anglii již od XIV. stol., kdež nejprve vydávají se příležitostně pro jednotlivé živnosti, r. 1549 konejprv všeobecně; v XVIII. věku, když začíná se tam vyvíjeti velkovýroba, zase mezi l. 1720–92 opakují se hojně záповědi zvláště pro dělnictvo jednotlivých odvětví výrobních, až konečně vydán r. 1799 zákaz všeobecný pro dělníky i podnikatele, co do trestů r. 1800 ještě zosřtený. Ve Francii již ve předešlých stoletích obracejí se královské výnosy proti koalici, ale také ještě za revoluce r. 1791 vydán proti nim přísný všeobecný zákaz. Zákon tento, rovněž jako dotčené anglické z r. 1799 a 1800 a zákony ostatních států pevniny jim zcela obdobné, byl však již v přikřem odporu s duchem nových právních řádů, zbudovaných na zásadách volnosti osobní a svobodné pracovní smlouvy. Zústavující upravení pracovního poměru svobodnému dohodnutí podnikatelův i dělníkův, nemohouce ostatně ani prakticky zameziti úmluvy podnikatelů, dopouštěly se zákony ty největší nedůslednosti, když zabráňovaly a pokutovaly společné úmluvy nebo spojení dělníků, mající za účel posílení postavení jejich jakožto nabízečů práce, kteréžto postavení dole z příčin výše vyloučených samo sebou jest z pravidla slabší nežli poptavačovo. Proto přese všecku namnoze snadno pochopitelnou nechuť proti koalici, vyvolanou násilnostmi spáchanými při stávkách, zjednálo si konečně platnost přesvědčení, že o svobodě práce a smlouvy pracovní nemůže býti dotud řeči, dokud zákony zabráňují nebo dokonce trestci

i takové koalice, při kterých ani se nečiní nátlak nějaký na dělníky jiné, aniž jinak se porušuje pořádek veřejný.

Obrat nastal nejprve v Anglii. Tam totiž r. 1824 zrušena záповěď koaliční. Ve Francii nejprve Napoleon III. obmezil trestní ustanovení proti d-ckým k-cím na případy, kde jedná se podvodně, násilně a t. p., r. 1868 prohlášeno výslovně, že stejně, jako již trpěna byla odborná spojení podnikatelů, trpěna budou i odborová spojení dělníků, pokud nebudou se obíratí politikou nebo nebudou skracovati svobodu pracovní jiným. V Německu od r. 1859 počínají se v rozličných státech rušiti staré záповědi koaliční (v Sasku na př. 1861 živnostenským řádem), až konečně právo koaliční obecně přiznáno v severoněm. (později říšském) zák. živnost. z r. 1869 Rakousko následovalo — po veliké demonstraci dělnické sosenované ve Vídni r. 1860 před říšskou sněmovnou — zákonem ze 7. dubna 1870. Obecný charakter všech právě dotčených zákonů jest ten, že se sice d-ckým k-cím ani podnikatelským nebrání, pokud dbají mezi zákonných a neohrožují osobní svobody donucováním, násilím atd. Avšak závazky z úmluv takových vyplývající nejsou zalovately. Anglické a francouzské zákonodárství šlo přes stanovisko zákonů z r. 1824 a 1868 ještě dále. Tak anglické po podrobném vyšetření poměrů anketou z r. 1867 poskytklo obecně tamější organizaci koaliční — zvané Trades Unions — pevnější právní základ, přisoudivši jim způsobilost nabývatí jmění (nemovitého ne více než 1 akr), dají li své stanovy úřadně registrovat i pokud vyhovují předpisu, aby každoročně oznamovaly úřadu stav členstva a jmění. Také franc. zákon z r. 1884 udělil dělnickým odborovým jednotám (syndikátům) právní způsobilost majetkovou, včto tu, která u nás arci vyplývá již z předpisů práva spolkového.

Přes tuto shodu právních základů jest v dotčených státech vývoj d-ckých k-cí a přítomná podoba jejich i moc jejich sociální velmi nestejna. Přehlédnou-li se všechny známé jejich tvary a směry ve státech evropských i v Americe a v Australii, lze sestaviti asi následující charakteristické rozdíly d-ckých k-cí. Nejprve rozeznávají se koalice k účelům pouze přechodným (na př. za účelem určitého zvýšení mzdy s vyhrůžkou stávky v pozadí) od koalici, jež jsou povahy trvalé. Prvejší jsou vůbec primitivnější formou koaliční; převládají jí v nějakém státě nebo národě, jest to svědectvím o nedokonalém ještě stupni organizace dělnické; čím tato jest pokročilejší, tím více převládají trvalé formy koalici, jejichž nejvýznamnější typ tvoří dotčené již anglické Trades Unions. V rozděleních nyní následujících bude přihlíženo pouze ke koalici povahy trvalé. Nevznikly snad teprve v době, když zákony počaly je dovolovati, nýbrž některé povstaly a trvaly mnohem dříve jako tajná spojení dělníků téhož odvětví výroby, jejichž různá místní sdružení udržovala často dosti živé spojení vzájemné, jako na př. u textilních tiskařů. Převahou bývají trvalá dělnická

spolčení koaliční zároveň odborovými, t. j. zahrnují pouze dělníky jednoho odvětví výrobního nebo několika málo příbuzných. Všeobecná, t. j. taková, jež zahrnují dělníky nejrozličnějších odvětví, z příčin snadno pochopitelných nemívají valně účinnosti, leda ve směrech úplně cizích vlastní povaze koalici zde miněných. Trvalé koalice, především jen odhorové, mohou pak zase býti buď lokální, tak že se vztahují jen na dělníky jistého odvětví, v určité obci neb užším místním okresu, nebo mohou zahrnovati dělnictvo odborové na různých místech, třeba po celém státě neb i přes meze jeho. Jsou to pak koalice národní po případě mezi národů. S těmi stránky nejvíce vyvinuty jsou anglické Trades Unions, zahrnující z pravidla velikým počtem dělníky jednoho nebo několika příbuzných odvětví po celém státě, některé pak rozšířily své spojení i na kolonie zaokéánské. Přijímají však jen pracovníky cvičené (*skilled*) svého odboru, nikoliv pouhé nádeníky. To jest podmíněno pevnou organizací; ve hlavním sídle příslušného odboru je vrchní sídlo správy, výkonný výbor s generálním tajemníkem, a ve všech místech, kde je jistý minimální počet členů, zřízeny jsou místní odbory se svými zvláštními výbory. V jednotlivém podniku nebo místním odboru nesmí se zavést stávka, nedalo-li vrchní vedení k ní svolení, jinak nemají nároku na podporu. V žádném jiném státě evropském ani mimoevropském nedospěly d. k. k takovému stupni organizace a zároveň k takové míře ustálenosti i četnosti jako v Anglii. Francouzské *syndicats professionnels des ouvriers*, ani německé *Gewerkvereine*, ani rozličná obdobná sdružení v Spoj. Obcích severoamerických nevzmohly se dosud na něco jen přibližně obsáhlého, pevného a účinného. Proto i mezinárodní svazky koaliční, kteréž by m. j. sloužily současnému pořádání všeobecných stávek v různých státech, dosud se neuskutečnily; ale ovšem zjednáno spojení mezi anglickými Tr. Un. a společně sjezdy jejich zástupců. Teprve když koaliční organizace dospěje k té výši, na jakou zmohla se většina Trades Un. anglických, stává se nástrojem účinné organizace práce. Tuto organizaci provádějí prostředky následujícími: 1. vylučujíce soutěž v práci mezi dělníky svých odborů, vystupují naproti podnikatelům tím jednotněji a účinněji, čím větší počet dělníků těch odborů zahrnují; 2. sledují stav obytu a poměry cen svého odvětví výrobního a dle toho upravují požadavky mezdní v jednotlivých závodech i všeobecně pro celé odvětví; 3. usilují o příznivé upravení podmínek pracovních vůbec; 4. poskytují podpory při stávkách ve příslušném oboru výrobním pořádaných, bybli-li uznány za důvodné; 5. přizpůsobují nabídku práce poptávce tím, že síly pracovní z míst, kde jich je přebytek, uvádějí tam, kde jich je potřeba, dávají dělníkům takovým i vůbec svým členům práci hledajícím podpory cestovní a bezrou prostředkování práce do svých rukou.

Jiný důležitý rozdíl vzniká, obmezují-li se d. k. pouze na tyto řečené úkoly organizace

práce, nebo přibírali si též jiné: sociální, kulturní atd. I v tom směru anglické Tr. Un. stojí nejvýše, neboť přijaly celý obor pojišťování dělnického (nemocenského, invalidního, vdovského a sirotčího), což nebylo bez dobrých účinků i v příčině větší rozvážnosti při pořádání stávek, neboť nemajíce pokladny stávkové odděleny od podpurné, ochromují každou neúspěšnou stávkou svou způsobilost podpurnou v oboru pojišťování.

Konečně závažný rozdíl panuje mezi d-ckými k-mi, které spojují působnost s agitací socialistickou, a těmi, kteříž se jí vzdalují nebo se přímo staví proti ní. Tento rozdíl nejvýznamněji vystoupil již při vzniku t. zv. »Gewerkvereinů« v Německu, když počaly se v život uváděti r. 1868 se strany liberální (dr. M. Hirsch) s úmyslem napodobiti anglické Tr. Unions, i zároveň se strany sociální demokracie (Schweitzer) s hlavním zřetelem k vydatnější agitaci socialistické a s ideou Lassallovských »výrobních společenstev«, jakožto cílem konečným; tyto posléze dotčené po náhlém rozkvětu rychle pozbyly významu, za to chopila se internacionála (internacionální spojení dělnické) Marxem vedená řečených jednot v první řadě rovněž k účelům účinnější propagandy. Zvláštních úspěchů právě koalice s touto tendencí se nedoděly, neboť nemohlo ani býti záměrem socialistických vůdců, aby úspěšnou koalici se ukázalo, že je možno podstatně zlepšiti osud dělnictva svépomocí na půdě platných právních řádů. Naopak právě nejúčinnější organizace a také největších úspěchů co do mzdy a podmínek pracovních dosáhlo v Německu to odborné sdružení, které šlo důsledně jen za praktickými cíli svými, nesměšující tyto s jakýmkoliv jinými snahami, totiž sazečské. Ještě dříve než v Německu počíná vliv internacionály ve Švýcarsku. Anglické Tr. Unions dovedly celkem zabrániti tomu, aby svou organizací za praktickými cíli směšovaly se socialistickými záměry dále jdoucími; teprve v letech 1889, 1890 a 1891 počal se pokoušeti na kongressech jejich socialistický živel, aby je strhl také na to pole, ale na ten čas ještě s nevalným zdarem.

Z odvětví výrobních, jejichž dělnictvo súčastňuje se v trvalých formách koaličních právě vylíčených, na prvním místě stojí průmysl tovární a hornictví. Ve velkopřůmyslu manufakturně organizovaném a v průmyslu ryze řemeslném z pravidla jen v městech větších daří se zříditi a udržeti odborné jednoty dělnické; v rolnickém dělnictvu podařily se jen zcela výjimečně koalice pouze přechodné (stávky roln. děln. v italské provincii mantovské r. 1884); v Americe Severní došlo též ke koalicím zřízenců železničních.

Naproti d-ckým k-cím tvoří se přirozeně koalice podnikatelské, z pravidla také jen takové, jež zahrnují podnikatele stejného oboru výrobního, a jako oněm jest stávka posledním rozhodným prostředkem, tak těmto hromadně propuštění (*lock-out*). Takto vzniká u obou stran trhu pracovního organizace bojovná, v níž každá strana zbavuje se toho,

co ji oslabuje ve sporu zájmů obapolných, totiž soutěže. Avšak tato organizace bojovná může se, když obě strany s úspěchem ne vždy stejným změřily své síly, státi základem organizace smírné v ten smysl, že obě strany jmenují zástupce ke vzájemnému vyjednávání o podmínkách práce a mzdy. Rozvoj zařízení příslušných nejvíce dosud pokročil v Anglii (srv. *Conciliation councils*). Bojovná stránka koalice vystoupí tu teprve pak, když k dorozumění nedojde a ta nebo ona strana přes to potrvá při žádosti změny poměru pracovního.

Byl to zejména proslavený autor spisu o angl. Tr. Unions, Lujo Brentano, který kladl největší naděje v rozvoj odborových jednot dělnických, zřízených dle vylíčeného vzoru anglického a na smírné organizace jaksi nepřirozenější v nich vyrůstající. Spatřujej v tom cestu k žádoucímu rozřešení otázky dělnické na půdě liberálnímu duchu nejvíce hověcí, totiž na půdě sociální svépomoci. Avšak na pevnině prozatím ještě organizace dělnictva sama zůstává daleko za anglickými vzory a vzrnáhcí se socialismus snaží se obraceti je k cílům zcela jiným, na jejichž podporu by to nebylo, kdyby v dělnictvu vzrnáhalo se přesvědčení, že může takovými cestami svůj osud zlepšiti a dospěti k sociálnímu míru. Tím povážlivější by však bylo, kdyby se strany podnikatelů hledělo se na každý pokus trvalé organizace koalici s nepřizní, což dosud namnoze se děje, protože přesvědčení o společenské rovnoprávnosti obou stran, dělníků i podnikatelů, dosud k plné platnosti nepřišlo, ač to s neodolatelnou nutností vyplývá z platných našich řádů právních, jichž přece proti nájezdům socialismu chceme obrániti a zachovati. (Historii a statistiku pro jednotlivé státy viz pod hesly: Trades Unions, Syndicats, Gewerkvereine, Knights of labour.) Literatura: L. Brentano, Arbeitergilden der Gegenwart (1872); G. Howell, The Conflicts of Capital and Labour (1890); přehledy pro jednotlivé země viz Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

Dělnické pojišťování. Kterak z povahy pracovního poměru ve společenském zřízení nynějším vyvinuje se potřeba d-ho p., bylo již ukázáno ve článku povšechném o dělnické otázce. Svou technickou povahou náleží d. p. k té veliké větvi pojišťování, jež má za účel odvrátiti od jednotlivců a jejich rodin nebezpečí hrozící jejich hospodářské existenci následkem určitých událostí osobního života (na př. stáří, smrti), odkudž zve se toto rádo pojišťováním životním. Zvláštností charakteristickou d-ho p. jest, že pomocí jeho z výnosu práce dělníkovy zabezpečuje se jemu, kdyby pozbyl výdělků nebo způsobilosti k němu, po případě rodině jeho, důchod nezavadný. Nezavadným jest na rozdíl od opatření prostředkem chudinské podpory, jež by jinak byla nevyhnutelnou a za nedostatku d-ho p. vskutku v případech řečených nastupuje, avšak jsouc v odporu s podstatou práce jako zboží (srv. Dělnická otázka)

musí býti považována i bez ohledu na dostavitelnost za způsob opatření zásadně závadný. Kdežto obyčejné pojišťování životní, pokud má účastníky z ostatních tříd společenských, jest buď pojištěním důchodovým (na př. pojišťují si jistý důchod doživotní od doby, kdy určitého roku stáří dosáhnu) anebo kapitálovým (na př. pojišťují pro své pozůstalé určitý kapitál pro případ své smrti), celkem pak kapitálové při něm převládá — jest naopak d. p. v nejsprávnější své podobě z pravidla pojišťováním důchodovým. Skutečností osobního života dělníková, které mohou býti předmětem d-ho p., dají se roztržiti ve dvě skupiny, totiž 1. nezpůsobilost k výdělku a z. pozbytí výdělku (prázdeh). Do první skupiny spadají pak tyto větve: pojištění pro případ nemoci, úrazu, pro ostatní případy invalidity předčasné, pro invaliditu normální (stáří), konečně pro případ smrti (pojišťování vdovské a sirotčí, pojišťování pohřebního). Druhá skupina zahrnuje jednak t. zv. pojištění krisové, t. j. pro případ propuštění následkem nedostatku práce a pojištění prázdehové v užším smyslu neboli stávkové, když vzešla prázdeh pro neshodu dělnictva s podnikateli o podmínky práce. V dokonalé této úplnosti d. p. není provedeno; rozlična jest míra, kterou uskuetečně jest v jedné ne druhé z obou řečených skupin v jednotlivých státech světa vzdělaného, i způsobu, jakými se provádí, jsou odchýlné. Odtud vysvětluje se veliká rozmanitost tvarův organizačních, jejichž rozdíly vystihnouti se dají následujícími rozděleními.

A) Podle toho, kdo pojišťovnu vede, může býti d. p. buď veřejné anebo soukromé. Veřejným jest, pokud stát neb nějaký svazek samosprávný sám pojišťovnu dělnickou zřídil a spravuje. Za příklad slouží státní franc. »Caisse de retraite« a »Caisse d'assurance en cas de décès«, jež ovšem neobmezují se pouze na dělníky, i novější ústavy pro povinné starobní a invalidní pojišťování v Německu. Jakýsi střední tvar mezi veřejnými a soukromými tvoří nynější rakouské dělnické pojišťovny úrazové. Soukromé pojišťovny dělnické mohou býti zase buď podnikatelské (akciové) nebo vzájemné; avšak první způsob tvoří výjimku nejjednější (Akciové pojišťovny úrazové). V oboru soukromého pojišťování vzniká rozdílnost tím, je-li pokladna spravována samostatně od súčasných dělníků (výpomocné spolky nemocenské a j.) nebo podnikatelem aneb společně z obou stran.

B) Největšího významu nabyl ve vývoji posledních let rozdílnost pojišťování dobrovolného a povinného z veřejného donucení. Donucovací princip v oboru d-ho p. není zjevem teprve našemu věku vlastním, potkáváme se s ním již ve starých zřízeních cechovních a hornických, avšak teprve v našem věku a především zase smělou a velkolepou organizací německou dostalo se mu platnosti a významnosti do nedávna netušené. Ovšem zrovna se stanoviště platného zřízení vytýkána byla po-

vinnému d-mu p. nedůslednost V cechovním zřízení mohl tovaryš býti nucen ku příspěvkům do výpomocné pokladny, když se mu s druhé strany příslušnými zařízeními zabezpečovala i možnost výdělků, z něhož platiti musil příspěvky; kdežto při platné plně vzájemné svobodě smlouvy nynější doby žádných podobných garancí není, nehledě ani ke krisím a občasným váznutím odbytu, jež obřáží celé houfy dělnictva o výdělek. Avšak rozhodující důvod pro d. p. povinné spočívá v těchto momentech: 1. ani při dostatečnosti mzdy není síla svépomocných snah a potřebných k tomu mravních a rozumových vlastností tak obecně vyvinuta v dělnictvu, aby bylo lze na ni spoléhati; 2. jen při nuceném pojišťování lze docílití tohoto doplnění mzdy, které vzniká z nucených příspěvků podnikatelských k d-mu p.; 3. zůstavi-li se d. p. jen dobré vůli dělníků, zhorší se postavení těch, kteří se pojistí, naproti těm, kteří nenesouce příspěvky pojišťovací, mohou levněji svou práci nabízet, tak že i oněm pojištění znesnadní a na konec musí i s nimi dovolávat se chudinské pomoci veřejné. Zásadně vyloučeno musí zůstati pojišťování na základě veřejnoprávního donucení pro případ stávek, neboť státu nepřislíbá zápas stran při smlouvě o práci a mzdu organisovati. V oboru d-ho p. povinného činí podstatný rozdíl, nucen-li jest dělník býti pojištěn u určité pojišťovny (pokladny), či zavazuje-li ho zákon sice k jistému způsobu pojištění, avšak ponechává mu jinak volnost ve volbě pojišťovny hovicí zákonným předpisům. Způsob prve dotčený může se státi sociálně velice povážlivým. když pojišťovna, jejíž členem dělník býti musí, jest spojena s určitým podnikem (pojišťovna závodová) tak, že členství a s ním i nárok podpůrný při ní se pozbyvá vystoupením z práce při tom podniku. Zvláště není-li taková závodová pojišťovna pouze nemocenskou, nýbrž zaopatřovací (invalidní, vdovskou atd.), při níž nároku na podporu nabývá se pravidelnými dlouholetými vklady, stává se všechna svoboda smlouvy pracovní lichou, ježto připoután jest dělník k podniku, ale podnik ne k němu, neboť může dělník libovolným propuštěním býti připraven o plod dlouholetých vkladů. (Dříve stinná stránka rakouských závodových pokladen hornických.) Vypývá-li tudíž z podstaty jistého druhu pojišťování (úrazového, invalidního), aby dělník musil býti pojištěn při určité pojišťovně, musí býti tato zřízena tak, aby nárok na podporu nebyl závislým na poměru k jednotlivému podniku. Způsobu druhému — povinnost pojišťovací s jistou volností výběru — vyhověno jest v některých směrech v nynějším nuceném nemocenském pojišťování dělníků v Německu a v Rakousku (srv. níže).

C) Jiné organizační otázky týká se rozdíl, jsou-li dělnické ústavy pojišťovací zřízeny odborově, t. j. zahrnují-li jen dělníky jistého odvětví práce neb několika příbuzných, anebo neodborově, tak že dělníci nejrozličnějších oborů pracovních jsou pojištěni vespolek. Obojí způ-

sob může zase býti buď lokální, zahrnuje-li dělníky jen jednoho místa neb úzkého místního okrsku, při odborovém třeba jen jediného závodu — anebo může působnost pojišťoven rozšiřovati se na větší teritoriální okrsky. V oboru odborového d-ho p. nejvíce vyniklo anglické v t. zv. Trades Unions (srv. Dělnické k o a l i c e). Z příčin odvozených z povahy věci samé upravuje se pojišťování nemocenského obyčejně lokálně, ježto běží o snadnou kontrolu proti simulacím. Za to se vlastní zaopatřovací pokladny (úrazové, starobní, vdovské atd.) již proto zpravidla nemohou zavázati pouze lokálně, protože solidní základ takového druhu pojišťoven předpokládá účastenství velikého počtu pojištěných. S tou výhradou může býti i pojištěni zaopatřovací odborovým, jako jest na př. německé úrazové na rozdíl od rakouského, jež jest teritoriální neodborové.

D) Také v příčině způsobu vyměřování příspěvků pojišťovacích panují jisté rozdíly. Nejprve jest důležité rozdíly soustavy rozvrhovací a prémiové. Rozvrhovací záleží v tom, že se všeliké náhrady během roku pojištěným k výplatě povolené na všechny súčasťně přiměřeným podílem rozvrhnou, kdežto při prémiové z předu platí se pojistné vypočtené dle zásad pojišťovatelské matematiky. V prvním případě, pro který jest příkladem německé pojištění úrazové, musí zatím náhrady pojištěným zapraviti se z nějakého jiného pramene (v Německu poskytuje říšský úřad poštovní tuto zálohu); při prémiovém musí býti vyhrazena občasná revize premii dle nabytých zkušeností. V obém případě mohou nastati zase rozdíly co do poměru, v jakém jest výše příspěvků každého jednotlivce k míře rizika. Větve pojištění již vysoko vyvinuté a přízpusobené dokonaleji soukromohospodářské zásadě o úměrnosti oběti a rizika vyměřují pojistné dle míry nebezpečí škody. Tak jako v požarovém pojištění předpisuje se větší pojistné z předmětu vydaného více nebezpečí ohně, tak i na př. v úrazovém dle míry nebezpečnosti těch kterých odvětví neb processů výrobních (třídy nebezpečí). I v pojištění invalidním, je-li dobrovolné, musí se premie dle míry rizika vyměřiti, jinak by vzešlo nebezpečí, že hlavně neduživí atd. se přihlásí, v povinném invalidním naproti tomu (Německo) se k tomu nepřihlíží, příspěvky vyměřují se dle stejného měřítka pro všechny bez ohledu na míru rizika, aspoň dle let stáří v čas pojištění, ježto následkem obecného donucení jednostranné úmyslné vykořisťování jest vyloučeno, podrobné šetření o stavu zdraví atd. bylo by příliš nákladné a sociálně-politický úspěch by touž měrou byl pochybnější.

E) Nastane-li případ, pro který se pojištění činí, může pomoc zabezpečená pojištěním poskytnouti se buď naturalně neb v penězích. Nejpraktičtější jest rozdíl ten v pojištění nemocenském, kde buď obdrží onemocnělý nemocenský plat anebo ošetření v nemocnici. V ostatních oborech d-ho p. v ny-

nějších poměrech bývá pravidlem, že plnění se strany pojišťovny dějí se v penězích.

F) Formálně závazným jest konečně rozdíl, platí-li dělník pojistně sám, ze mzdy své, či platí-li je podnikatel »ze svého«. V oboru povinného pojištění jest pravidlem, že se ukládá aspoň jistá část podnikateli. Věcně náleží náklad na pojištění (srv. Děln. otázka) k nákladům práce, ať plyne přímo ze mzdy či přímo od podnikatele, a jest tudíž vždy vlastně částí mzdy. To platí výslovně také o úrazovém pojišťování, ohledně kterého bylo tvrzeno (také v minoritní votu rak. posl. sněmovny), že moderní strojovní výroba míru nebezpečí úrazového pro dělnictvo zvýšila, a že tudíž náleží příspěvky k pojištění úrazovému k nákladům výrobním. Zajisté. Avšak náleží k té části výrobního nákladu, který spadá pod rubriku nákladu na práci, jenž má celý výrazu dojít ve mzdě. Ukládá-li tedy zákon podnikatelům, aby nesli »ze svého« část příspěvků na d. p., vyjadřuje tím prostě, že dle přesvědčení zákonodárcova míra mzdy placené průměrem není dostatečná, aby celý náklad na práci uhradila, a donucení dotčené věcně jest vynuceným zvýšením mzdy. Jinou povahu mají příspěvky z veřejných pokladen do pojišťoven dělnických kteréž v Německu zamyšleny byly i při pojišťování úrazovém, avšak jako »komunistické« zamítnuty, na to však při invalidním přece přijaty D. p. má právě nahradit veřejnou pomoc (chudinskou) a má tudíž veřejný (na př. státní) příspěvek zde jen oprávněný, jako přechodný prostředek usnadňující přechod od závadné formy almužny k nezávadné formě důchodu získaného pojištěním. Konečným cílem vývoje d-ho p. musí zůstatí plně hrazení všech příspěvků pojistných ze mzdy, ovšem dostatečně.

Veliký sociálně-politický význam d-ho p. nespočívá hlavně ani pro budoucnost v obmezení veřejných nákladů chudinských, nýbrž v tom, že závadnou formu almužny nahrazuje nezávadným důchodem, z výnosu práce plynoucím. Dělník nabývá vědomí, že budoucnost jeho není nejista a že je o ni postaráno z výnosu jeho práce; tím stává se d. p. neocenitelným prostředkem sociálně-politického vychování dělnictva, kteréž způsobilé jest smířiti ho s platnými společenskými řády. Proto jest další vývoj d-ho p. tak důležitou věcí v oboru dělnické otázky, že není v tom oboru nad ni důležitější. Ovšem nepodaří se tak snadno přivesti d. p. k úplnosti výše naznačené, a to ani v podobě d-ho p. povinného. Neboť u převážné části dělnictva nestací mzdy k uhrazení všech potřebných příspěvků pojistných a kdyby stáť chtěl všechny ty příspěvky pojednou uložiti vyřaditelstvu, zvýšil by náklady výroby a ohrozil by její konkurenční způsobilost na újmu dělnictva samého. Z toho vyplývá, že vytčen jest postup v provádění d-ho p., i zvláště povinného, samou povahou věci jistý sled, jednak dle oborů práce, jednak dle větví pojištění, a to v ten způsob, že mohou jednotlivá odvětví pracovní tým

úplněji býti pojata v d. p., čím příznivější podmínky výdělkové bude poskytovatí stav příslušných odvětví výrobních. V oboru povinného d-ho p. ve směru řečeném nejdále postoupilo Německo zavedší povinné pojišťování nemocenské, úrazové a invalidní a starobní pro rozsáhlé skupiny dělnictva a rozšiřujíc na př. úrazové postupně dále na skupiny nové. Avšak neméně jest zřejmo, že tím více se usnadní provedení d-ho p., čím více se účinnou praevencí zamezuje možnost případů, na které se d. p. vztahuje. Tak zejména zmenšují se vůbec náklady pojištění, pokud běží o úrazy, dobrými opatřeními bezpečnostními, pokud běží o nemoci, předčasnou invaliditu i předčasně úmrtí dělníků, vhodnými zdravotními opatřeními v dílnách, péčí o byty dělnické a všeobecně zdokonalenou policií zdravotní. (Srv. Dělnické zák. ochranné.) Naproti tomu dohodnutí podnikatelů a dělníků o podmínky práce a mzdy i vhodné organizované zprostředkování práce (t. zv. bursy práce a tomu pod.) má též význam praevencí vzhledem na pojištění pro případ prázdne.

Nynější stav d-ho p. v Evropě. V Anglii vyvinuto jest velmi mnohostranné, ale vesměs na základě dobrovolném. Státní donucení pojišťovací neexistuje, podnikatelé namnoze k němu zavazují a je podporují. Zákonodárství podporovalo dobrovolné d. p. jen tím, že poskytlo zvláštní výhody společným, jež byla ochotna podrobiti se určitým obecným regulativům. Hlavní typy d-ho p. v Anglii jsou: výpomocné spolky (*Friendly Societies*) a *Trades Unions* (srv. Dělnické koalice). Tyto posléze řečené mají pojištění co do oborů nejobsáhlejší, ač ovšem se stanoviska pojišťovatelské techniky někdy i dosti pochybné už proto, že nevedou rozličné větve pojištění přesně oddělené, nýbrž mívají pro ně všechny i pro stávkové podpory) jedinou pokladnu. Kromě uvedených dvou skupin uvěsti sluší ještě akciové pojišťovny (úrazové, invalidní, starobní atd.) a poštovní spořitelny, jež rovněž pěstuje pojištění důchodové, avšak od dělníků jest používána malou měrou. Rozsah působnosti u výpomocných spolků, jež nejsou vesměs pouze dělnické, bývá někdy toliko lokální, někdy jsou i pro širší území určeny a mají pak více méně četné místní odbory. Co do správy jsou buď úplně samostatny nebo patronisovány, t. j. podrobeny buď vlivu podnikatele nebo jistých členů hmotně je podporujících, kteří sami nečiní nároku na podporu, ale mají účastenství ve správě. U patronisovaných bývá pojištění všestrannější, kdežto ostatní valnou většinou se obmezují na nemocenské výpomoci a pohřebné, majíce při tom namnoze systém rozvrhovací. Ty, které se podrobují zákonným regulativům, zapisují se do zvláštních veřejných rejstříků, mohou se nazývati »zapsanými« (*registered*). Povinnosti regulativy uložené obmezují se u obyčejných nemocenských jen na předkládání výkazů o stavu jmění; ty, které provozují pojišťování zaopatřovací (pro případ stáří a pod.), musí předložiti i svou premiovou tabulku, zřízenou od pojišto-

vacích matematika, a každých pět roků pojišťovatelsko-technickou bilanci, aby bylo viděti, jsou-li s to, aby vyhověly svým závazkům naproti svým pojištěným. K tomu řadí se dosti podrobně regulativy pro spolky mající zvláštní místní odbory. K výhodám »zapsaných« spolků výpomocných zejména náleží: právo korporeační; zákonná přednost jejich požadavků proti správcům zemřelým nebo v konkurs upadlým; osvobození od kolků; jisté výhody úrokové, když ukládají kapitály při správě státního dluhu. Počet zapsaných, všech, tedy i nedělnických, odhaduje se pro dobu poslední na 25,000 asi s 10 mill. členů a 26 mill. lib. sterl. jmění.

Ani ve Francii do nedávna nebylo žádného státního donucení k d-mu p. Teprve r. 1889 schválen sněmovnou poslanců návrh zákona o povinném pojišťování hornických dělníků v ten způsob, že z příspěvků každého dělníka ($3\frac{1}{2}\%$ ze mzdy) a stejné velikého podnikatelského případně část ($2\frac{1}{2}\%$ mzdy) závodové pokladně nemocenské, ostatku užije se k pojištění dělníka na jméno jeho bud u státní pojišťovny starobní nebo u nějaké spolkové, státnímu doзору podrobené. Stát sám zřídil pro nemajetné třídy vůbec již roku 1850 pojišťovnu starobní (srv. *Caisse de retraite pour la veillesse*) a r. 1868 pojišťovnu pro případ smrti a úrazu (*Caisse d'assurance en cas de décès*), při kteréž pojištění úrazové děje se na pevné prémie bez ohledu na nějaké třídy nebezpečí. U obou pojišťoven mohou se dělníci pojišťovati buď přímo jednotlivě nebo i hromadně prostřednictvím spolků výpomocných. U první užívají dělníci pojištění poměrně četněji nežli u druhé. I čížeště d-ho p. ve Francii náležá se u spolčení výpomocných (*sociétés de secours mutuels*), která, podrobí-li se regulativům zákonným, obdrží povahu uznávaných (*autorisées*) a jsou pak účastny jistých výhod, zejména práv korporeačních a státních příplatků. Hlavně pěstují pojištění nemocenské, pohřební a prostřednictvím řečených státních pojišťoven i starobní a pro případ smrti.

Význačný ráz d-ho p. v Německu povstal teprve sociálně-politickým zákonodárstvím let osmdesátých. Před tím bylo již částečně zavedeno povinné d. p. v rozličných podobách a pod rozličnými výminkami, hlavně pro účely nemocenské; říšský zákon ze 7. dubna 1876 dal určitou organizaci pro vzájemné výpomocné pokladny »zapsané« (*eingeschriebene Hilfskassen*). Avšak teprve zákony říšské z 15. čna 1883 o d-m p. nemocenském, ze 6. čce 1884 o d-m p. úrazovém, a ze 22. čna 1889 o pojišťování invaliditním a starobním položily základ k nové jednotné a ve svém způsobu dosud jedině organizaci d-ho p. povinného. K nemocenskému pojištění zavázání jsou dělníci i závodové úředníci (s důchodem do 2000 mark) zaměstnání v odvětvích fabrikace, řemesel, hornictví, dopravy v zákoně podrobně vyjmenovaných; pro jiné, zejména zemědělské, může býti povinnost pojištění zavedena usnesením obecním. Zákon

rozeznává sedm rozličných druhů nemocenských pokladen: 1. pokladny volné, kamž náležejí zejména dotčené již »zapsané« a některé jiné dosavadní zákony jednotlivých států upravené; 2. závodové neb tovární, zřízené pro dělnictvo jednoho závodu, má-li aspoň 50 dělníků, 3. stavební, pro podniky stavební na čas trvání dočasných značných staveb (železničních, silničních a t. pod.), 4. společenstevní, zřízené od společenstev živnostenských (jež arci — na rozdíl od našich — nejsou povinnými) pro příslušné tovaryše a učně, 5. hornické, 6. místní, které zřizují se z usnesení obecního buď pro dělníky téže živnosti v obvodu jedné obce nebo i pro dělníky více živností v téže neb více sousedních obcích, činí-li počet členů aspoň 100. V těchto pokladnách místních spočívá základ celého nemocenského pojištění; k nim přistoupení nemusí, kdo přináležejí některé jiné z pokladen uvedených pod č. 2.—5.; 7. pro všechny k pojištění nemocenskému povinné, pokud žádné z pokladen dosud uvedených nenáleží, ustanoveno jest pak nemocenské pojišťování obecní, t. j. se strany obce samé, jež k tomu cíli vybírá příspěvky od podnikatelů, které oni se dvou třetin dělníkům svým se mzdy strhují. Pro každou z udaných kategorií nemocenských pokladen předepsána jest nejmenší míra podpory, kterou poskytnouti musí dělníku účastněnému (v onemocnění do 13 neděl, šestinedělce po 3 týdny). Příspěvky, předepsané nejvýše 3% ze mzdy placené, nesou se $\frac{2}{3}$ dělníci, $\frac{1}{3}$ zaměstnatel. — Úrazové pojišťování německé, zavedené původně pro užší ještě kruh dělnictva a závodového úřednictva, nežli jest nyní v Rakousku úrazovému pojištění podroben, bylo zákony dalšími z 28. května 1885, 5. května 1886, 11. srpna 1887 a 13. srpna 1887 rozšířeno tou měrou, že pouze na malé živnosti a řemesla, domácí průmysl a obchod se nevztahuje a tou dobou asi 13 millionů osob pojištěných čítá (nemocenské jen asi 6/10 mill.); zejména zahrnuje všecko dělnictvo zemědělské. Náhrady pojištěným, kteří přišli k úrazu, nebo jejich pozůstalým upraveny podobně jako (dle toho příkladu) v Rakousku. Příspěvky pojistné nesou výhradně podnikatelé, toliko při nákladu léčebním za první 4 neděle, který jde na útraty nemocenských pokladen súčasťně jest dělnictvo přímo, ježto do těch platí příspěvky. Organizováno jest pojišťování úrazové v Německu veskrze na základě odborovým, nositelé pojištění jsou odborová společenstva (*Berufsgenossenschaften*), zahrnující jedno neb více příbuzných odvětví výroby, kterých je celkem 64 pro živnosti průmyslové, stavební a dopravní, a z nich 28 se vztahuje na celý obchod říšský. Pojištění dělníků rolnických a lesnických děje se ve zvláštních odborových ústavech teritoriálních (na př. v Prusku v každé provincii jeden), kterých je dohromady 48. Náklady uhrávají se způsobem rozvrhovacím až na malé výjimky. — Pojišťování invaliditní a starobní zahrnuje všechny mužské i ženské dělníky do 16. roku věku ze všech oborů povolání i závodové úředníky

a obchodní pomocníky s důchodem 2000 mark nepřesahujícím, a to ve 4 třídách mezdních: I. s ročním důchodem do 350 mark, II. s roč. důch. 350—550 mk.; III 550—850 mk.; IV. přes 850 mk. Za základ pro sazby běže se v I. třídě průměrný roční důchod 300 mk., v II. 500, v III. 720, ve IV. 960 mark. Každému zabezpečuje se důchod starobní, dožije-li se po 30letém přispívání 70. roku, nebo invalidní, bez ohledu na dosažený věk, stal-li se k výdělků nezpůsobilým, ač náleží-li aspoň po 5 let již k pojišťování tomuto. Důchod invalidní vyměřen jest jistou minimální sumou, která až do určité nejvyšší výše stoupá každým týdnem skutečného placení příspěvku; týdenní příspěvek činí v I. třídě mezdní 14, v II. 20, v III. 24 a ve IV. 30 feniků. Nejmenší renta invalidní činí (s příplatkem státním) v I. třídě 114.70, v II. 124.10, v III. 131.15, ve IV. 140.55 mark; nejvyšší (po 50 letech konání příspěvků) v I. tř. 157, v II. 251, v III. 321.50, ve IV. 415.50 mark. Starobní renta vyměřena jest ve třídách uvedených na 106.40, 134.60, 162.80 a 191 mark. Příspěvky nesou z polovice pojištění, z polovice zaměstnatelé, stát přispívá ke každé rentě 50 mark ročně. Správa děje se v ústavech teritoriálních, spravovaných orgány od státu jmenovanými za spoludozoru zástupců zvolených stejným počtem z kruhu pojištěných a zaměstnatelů.

V Rakousku upraveny jsou dosud jen dvě větve povinného d-cho p., totiž pojišťování nemocenského a úrazové. Dle zákona ze 30. března 1888 vztahuje se povinné pojištění nemocenského na všechny dělníky a úředníky povinné pojištěné proti úrazu a kromě nich na všechny, kteří jsou zaměstnáni v dolech na vyhrazené nerosty a v závozech k nim příslušných, v podnicích pod živnostenský řád spadajících neb jiných po živnostensku provozovaných, i při železnicích a plavbě vnitrozemské. Kromě toho dobrovolně přistoupení mohou se svými dělníky a se svolením jich podnikatelé rolnických a lesnických závodů, podobně i podnikatelé zaměstnávající dělníky, kteří ve svých domácnostech bez dalších pomocníků pracují. Zákon rozeznává tyto kategorie nemocenských pokladen: 1. okresní, jež zřizují se z pravidla pro celý obvod okresu soudního a pro všechny v obvodu tom k pojištění povinné osoby nenáležící k žádné z pokladen dále uvedených; 2. závodové, jež zříditi má právo podnikatel, jenž v závodě jednom nebo více sousedních zaměstnává aspoň 100 dělníků; při závozech pro zdraví nebezpečných může bez ohledu na počet býti k tomu donucen; 3. stavební, pro dočasně větší stavby na čas trvání jejich; 4. společenstevní, zřízené od společenstev živnostenských dle předpisů VII. hlavy živn. zákona; 5. bratrské při závozech hornických; 6. spolkové zřízené dobrovolně na základě spolkového zákona, ač-li poskytují podpory nejmenší měrou v zákoně předepsanou. Tato nejmenší zákonná míra jest a) lékařské ošetření neb porodnická pomoc, léčební pomůcky; b) 60% denní mzdy obyčejných dělníků v okrese ob-

vyklé, a to do 20 neděl (šestinedělkám po 4 týdny); c) dvacátá část denní mzdy pod lit. b) naznačené v případě úmrtí. Místo podpor naznačených pod lit. a) b) může býti poskytnuto léčení v nemocnici, a je-li nemocný živatelem příbuzných, po dobu léčení polovice nemocenského platu výše dotčeného. Příspěvky členů k nemocenskému pojištění povinných nemají převyšovati 3° mzdy při vypočtení nemocenského platu za základ vzaté, buď tedy obyčejné mzdy pod lit. b) naznačené nebo jiné, není-li menší. Z toho připadají na dělníka $\frac{1}{3}$, na podnikatele $\frac{1}{3}$, jen při zaměstnaných, kteří neberou mzdy (učňové), nese celý příspěvek podnikatel. Okresní nemocenské pokladny v každém obvodu pojišťovny úrazové jsou spojeny v jednoty, jež spravují společný fond rezervní (nejméně $\frac{1}{10}$ členských příspěvků z každé okr. pokladny), společně ukládají kapitál pro pokladny k jednotě patřící, kontrolují správu pokladen k jednotě náležících a sestavují jejich statistiku. Pokladniční správu jednoty obstarává představenstvo úrazové pojišťovny; usnášení o společných záležitostech přísluší shromáždění delegátů okr. nemocenských pokladen.

Úrazovému pojištění dle zák. z 28. pros. 1887 podrobeni jsou všichni dělníci a výkonní úředníci v továrnách, v hutích, dolech na nevyhrazené nerosty, v loděnicích, skladištích a lomech i v závozech příslušných (na př. vlečných drahách), v živnostenských podnicích stavby provádějících, pak vůbec ve všech, jež vyrábějí látky třaskavé, a všech, jež užívají parních kotlů nebo motorů hnaných silou živelní neb zvířaty (což při hospodářských vztahuje se jen na osoby při takovém motoru zaměstnané a nebezpečí vydané). Byli-li pojištění dělník úrazem vzniklým při provozování z r a n ě n, záleží náhrada škody jemu tím vzešlé v důchodu, jenž se mu od počátku 5. dne po nastalém úrazu po čas neschopnosti k výdělků vyplácí, a vyměřuje se dle určitých pravidel na základě výdělků jeho z roku posledního, a to při plné nezpůsobilosti k výdělků 60% toho výdělků, při částečné podílem menším až nejvýše do 50%. Nastala-li následkem úrazu smrt, záleží náhrada v pohřebném (nejméně 25 zl.) a v důchodu pozůstalých, jenž vyměřuje se rovněž podílem výdělků vypočteného, jak řečeno, a to vdově (nebo vdovci k výdělků neschopnému) až do provdání 20%, manželským dětem do 15. roku 20%, nemanželským 10%, dohromady však vdovž (vdovci) a dětem ne přes 50%; rodičům neb prarodičům, byl-li usmrčený jejich jediným živatelem, doživotně 20%. Způsob uhrazení není rozrhovací, jako v Německu, nýbrž přímiový, t. j. příspěvky pojistné vyměřují se měrou podle tříd nebezpečí rozdílně odstupňovanou tak, aby soubor jich všech v každém roce dal celý kapitál dle pojišťovatelských pravidel k plnému zabezpečení povolených důchodů potřebný (soustava úhrady kapitálové). Z pojistného příspěvku vypadajícího na každého pojištěného dělníka nese 10% on, zbytek podnikatel. Organizace pojišťoven

úrazových v Rakousku provedena jest teritoriálně v ten způsob, že pro všechny k pojištění úrazovému povinné závody určitého území zřízena jest jediná pojišťovna úrazová. Takových jest pro celé Předlitavsko 7, tak že mimo děln. pojišťovnu úrazovou pro král. České obvodů všech ostatních objímají více zemí korunních (na př. úrazová pojišťovna brněnská Moravu a Slezsko). — Z teritoriální organizace však dopouští zákon výjimky, zřídí-li buď podnikatel jediného značného závodu nebo více spojených pro své dělnictvo pojišťovnu poskytující v případě úrazu aspoň též výhody, jež zákon předpisuje, a jsou-li tu splněny všechny podmínky jistoty dle pravidel pojišťovatelských nezbytné. Zřízení povoluje ministr vnitra. Správu teritoriálních úraz. pojišťoven vedou představenstva složená stejnými díly ze zvolených zástupců podnikatelů, ze zvolených zástupců pojištěnců (dělníků, závodových úředníků) a ze členů od vlády jmenovaných. Za účelem volby představenstva jsou všechny větve výrobní, podléhající pojišťování úrazovému, rozděleny na 6 skupin, v nichž jednak podnikatelé, jednak pojištění volí po 1 členu představenstva a 1 náhradníka. Představenstvo volí ze sebe správní výbor pro běžné záležitosti. Spory vzešlé v příčině náhrady rozhoduje soud rozhodčí, složený z osob z části od vlády jmenovaných, z části od podnikatelů a pojištěných zvolených. Třetina ze sum u každé úrazové pojišťovny k rezervnímu fondu přikázaných připadne společnému rezervnímu fondu všech úrazových pojišťoven.

Kromě povinného pojišťování nemocenského a úrazového ještě zmínky zasluhují bratrské pokladny hornické. Tyto byly již zákonem horním z r. 1854 upraveny jako nemocenské a zaopatřovací (pro invaliditu, stáří, pro vdovy, sirotky) a velkou většinou povstaly jako pokladny závodové, objemu často velmi skrovného, tak že po stránce pojišťovatelské nebyly náležitě zařízeny, ač podnikatelé značnou měrou k nim přispívali; kromě toho ale zaváděly důvody ke stížnostem na nedostatků sociální vylíčené výše jako stinná stránka závodových pokladen. Zákon říšský z 28. čce 1889 za účelem odstranění vad těch předepsal zejména oddělení vedení pokladny nemocenské a pokladny zaopatřovací, vyměřil nejmenší míru proase pro členy, již úrazem, stářím neb chorobou k výdělku se stanou neschopnými (100 zl. ročně), i nejmenší míru provisí vdovských a sirotčích, zásadně vyloučil hrazení náhrad pouhým způsobem rozvrhovacím a konečně postaral se též o to, aby člen, vystupující z práce při závodu, nepřišel o podíl na jmění pokladny jemu vklady dosa- vadními dle pravidel pojišťovacích přináležející. Též dopouští nuceně sloučení dvou neb více pokladen v jednu společnou, pokud ony o sobě dle pravidel pojišťovacích nebyly by s to, aby dostály svým požadavkům. Avšak opatření v zákoně tom učiněná pro přeměnu starých pokladen bratrských na nové nebyla dosta- tečná, čemuž odpomoci hledí zákony další

(1891, 1892). Konečně zákon ze 16. čce 1892 přinesl pravidla pro výpomocné pokladny »zapsané«, neobmezující se ovšem pouze na dělnictvo.

Ve všech ostatních státech jest organi- sační působnost zákonodárce v oboru d-ho p. nevyvinuta a záleží zdar jeho na vydatnosti svépomocných snah a prohlédavosti podnikatelstva V Belgii provádí se donucení správní cestou v hornictví, jinak spočívá d. p. skoro výhradně na výpomocných společnicích, podob- ných francouz-kým. Ve Švýcarsku existo- valy v několika kantonech již za starší doby povinné nemocenské pokladny tovaryšské, a novějšího času zase některé kantony zavádějí povinné pojišťování nemocenské, neobmezující se však jen na dělníky. Úrazovému pojištění, pro něž není dosti vhodných zákonných opor, slouží akciové ústavy. Pro pojištění prázdňové zřízena r. 1886 »všeobecná švýc. dělnická po- kladna rezervní«, jejíž působnost neudržela se na výši počáteční. Dobrá a hojná huma- nitní zařízení švýcarská nedají pocítovati me- zery panující tam v d-m p. — V Itálii sice poslední dobou nescházelo obsáhlých plánů na upravení rozličných dělnických po- jišťoven, ale uskutečněna byla jen »národní banka pro d. p. úrazové«, zřízená vlivem vlády pomocí několika spřítelena a bank, jež v- novaly jí garanční fond 1,500.000 lir; její správu vede spořitelna milánská. Úspěchy dosud skrovné. Jinak spočívá vše dosud na organizaci dobrovolné, které na podporu jsou zvláštní »patronáty pro pojištění a podporu dělníků v neštěstí« (Milán, Turin); ony působí v oboru d-ho p. zejména povzbuzováním a příplatky k pojistnému. V ostatních státech zůstaveno d. p. více méně výhradně svépomoc- ným snahám dělnictva neb uznání podnikatel- stva, jež na př. v Nizozemí vskutku jest horlivó (Werkgeversbond, zal. r. 1888, jež pojišťuje pro případ stáří). Skoro všude činí se náběhy k účinnější organizaci veřejné.

Literatura. Brentano, Arbeiterversiche- rung (1879); Arbeiterversicher. -Zwang (1881); Schäffle, Der korporative Hilfskassenzwang (2. vyd. 1884); Hasbach, Das engl. Arbeiter- versicherungswesen (1883); Baernreither, Die engl. Arbeiterverbände (1886); M. v. d. Osten, Die Arbeiterversicherung in Frankreich (1884); Pisa, Relations sur la prévoyance pour les accid. du trav. en Italie (1889); Vránek, Po- jišťování dělnictva pro případ nemoci a úrazu (Praha). — Obsírnější přehledy dle jednotli- vých zemí jsou v Handwörterbuch der Staats- wissenschaften.

Dělnické zákony ochranné. Pojem a povšechný ráz zákonů těch byl vytkten ve čl. Dělnická otázka. Ony novější dobou skoro ustavičně se mění, zdokonalují a doplňují. Proto podáme podrobněji pouze obraz přítom- ného stavu d-ckých z-nů o-ných v Rakou- sku a naznačíme jen některým příkladem od- chýlnou povahu ostatních. Nynější rakouská ochrana dělnická zakládá se na dvou zákonech, na zák. z 8. března 1885, kterým byl změněn

a doplněn řád živnostenský z 20. pros. 1859, a na zák. ze 21. června 1884, jenž se týče práce mladistvých dělníků a žen, pracovní doby a klidu nedělního při hornictví. Počátky zákonodárství toho sahají až do minulého století ale jsou tu skrovné a nesoustavné, neboť týkají se takměř výhradně učňů, dětí v továrnách zaměstnaných a klidu nedělního. Do horního zákona z r. 1854 nebyla počata ještě zvláštní ochranná ustanovení pro dělníky, ač se zákon ten s jiné strany — pokud totiž běží o bratrské pokladny — dělníckými poměry zabýval. Živn. řád z 20. pros. 1859 obsahoval již podstatnější a soustavnější předpisy pro živnosti příslušné vůbec, a pro větší, zaměstnávající aspoň 20 dělníků, zvláště. Mimo všecko zákonnou úpravu zůstaly dosud z pochoptelných příčin dělnické poměry v rolnictví a lesnictví, při t. z. v. domácím průmyslu, provozovaném jako zaměstnání vedlejší výhradně ode členů domácnosti, při železnicích a plavbě mořské i vnitrozemské. Rovněž nevztahují se předpisy zákonů výše řečených na osoby ve vyšších službách zaměstnané s ročním neb měsíčním sluzným, jako jsou dílovedoucí, faktori, účetní a t. p. Zákony nyní platné vylučují z pravidelných zaměstnání výrobních a) v živnostenských podnicích děti do 12. roku věku; b) v závodech továrně provozovaných a v hornických pracích podzemních děti do 14. roku. Dovoluje se naproti tomu užívatí k pravidelným pracím dětí od 12. do 14. roku, nevádí-li tomu povinnost ke škole: a) v živnostech netovárních, není-li to na újmu jejich zdraví a tělesnému vývoji, avšak nejvýše 8 hodin denně, a zpravidla ne od 8 hod. večer do 5 hod. ráno (tedy při práci noční); b) výjimečně při pracích hornických nadzemních, na žádost rodičů a se svolením báňského úřadu — Mladistvých dělníků do 16. roku smí se v továrních závodech upotřebiti jen při výkonech lehčích, zdraví jejich neškodných; totéž platí i o mladistvých dělnících do 18. roku vzhledem k hornickým pracím nadzemním. Zapovězena jest noční práce mladistvých dělníků do 16. roku a žen vůbec v továrních závodech, rovněž naprosto podzemní práce žen v dolech. Kromě toho vyhrazuje se ministrům obchodu a vnitra, aby nařízením vytkli živnostenské práce nebezpečné neb zdraví škodné, při kterých mladistvých dělníků a žen buď vůbec není dovoleno užívatí, neb jen podmíněně. Šestinedělký do 4, při hornictví zpravidla až do 6 neděl po slehnutí vylučují se z pravidelné práce živnostenské neb hornické (nadzemní) vůbec. Ovšem dopouští zákon z těchto pravidel výjimky, mohouť ministři obchodu a vnitra z důvodů důležitých pro jisté živnosti připustiti buď přeložení doby pracovní mladistvých dělníků částečně na hodiny noční, nebo i vůbec dovoliti noční práci jejich, jakož i podobně noční práci žen. (Srv. v tom směru minist. nařiz. ze 27. května 1885, č. 84 a 86 ř. z. dopouštějící upotřebení mladistvých dělníků a žen v práci noční za určitých výminek: v želez. hutích, sklárnách, při čištění a appretuře peří, při výrobě strojních krajk, fezů, papíru, cukru

a konserv, částečné přeložení při výrobě kos, ve svíjárnách hedbávnických a při živnosti hostinské.) Do pěti let od vstoupení v platnost výše dotčeného zákona k ochraně dělníků hornických směly úřady báňské připustiti i podzemní práci žen, kde až dotud byla obvyklou. — Přes výjimky tyto jest zjevný veliký pokrok zákonodárství našeho nejenom proti předpisům z 2. polovice minulého století, jež dovolovaly užívatí v továrnách dětí již po dokonaném 9. roce, nýbrž i proti živnost. řádu z r. 1859, který na př. dopouštěl zaměstnávati v továrních závodech, byť i jen v pracích zdraví neškodných, lehčích a pouze se svolením obecního starosty, děti od 10—12 let. Podstatnou zvláštností nynějšího platného práva v Rakousku jest, že ono stanoví i pro dospělé dělníky tovární a hornické normální pracovní den. Nesmí totiž v závodech továrních pravidelně zaměstnání, nečítajíc v to přestávky pracovní, trvati déle než 11 hodin, v dolech skutečná práce ne více než 10 hod. a celá »šichta« vůbec ne více než 12, čítajíc v ně i dobu sestupu a výjezdu. I zde mohou se ovšem dovoliti dočasné odchylky a trvalé výjimky. (Min. nař. z 27. května 1885, č. 85.) K trvalým výjimkám náleží 12hodinná doba pracovní v závodech, jejichž provozování vyhledává práci nepřetržitou, jako na př. v cihelnách, vápenicích, cementárnách, cukrovarech, pivovarech, lihovarech atd. a pak v podnicích, kterým z jiných závažných příčin může býti po slyšení komor obchodních delší doba pracovní povolena, avšak seznam jejich musí od 3 ke 3 rokům býti revidován. Povahou věci vyloučeny jsou z obecného pravidla práce, jež musí se započítati před pravidelným provozováním vytápění parního kotle atd.). V hornictvu platí výjimka vzhledem k dolům vysoko v horách položeným (v zemích alpských), avšak nesmí počet 60 skuteč. pracovních hodin v témdni býti překročen. Dočasné odchylky — nehledíc k těm závodům, kterým pro dobu jednoho roku, k usnadnění přechodu na normální zákonnou dobu pracovní, byla dovolena 12hodinná práce — týkají se mimofádných poměrů, když na př. nadejde nutná potřeba přechodného zvýšení výroby, nebo nastanou živelní pohromy a t. p. Prodloužení na čas do 3 týdnů povoluje živn. úřad i. stolice, na delší dobu živn. úř. 2. stol. Neběží-li o delší než 3denní za měsíc z příčin naléhavých, dostačí pouhé ohlášení u živn. úřadu i. stolice. Zákon upravil i přestávky pracovní, jež celkem mají činiti 1¹/₂ hodiny, z toho polední celou hodinu; netrvalá práce před polednem nebo po něm déle než 5 hod., není mezi tou dobou třeba přestávky. Kde technické překážky vadí, mohou ministři obchodu a vnitra zkrátiti přestávky pod míru zákonnou. Min. nařiz. z 27. kv. 1885, č. 82 ř. z. upravilo v tom směru pro četné živnosti přestávky pracovní podle individuálních povahy jejich způsobem rozmanitým. — Klid nedělní povinný jest nyní pro živnostenské práce všecky a pro hornictví, ovšem s výjimkami, které nařizovací cestou zavedeny pro zá-

vody, ve kterých provozování nelze přerušiti, pak kde to je odůvodněno zřetelem na potřeby konsumentů nebo zájmem veřejné dopravy. (Podrobně uvedení v min. nař. z 27 kv. 1885, č. 82 f. z.) Při podnicích továrních s nepřetržitou prací povoluje se, aby jednou v týdnu trvala pro každou šichtu dělníků doba pracovní 18 hodin, nelze-li toho jinak docílit, aby se dělníci v šichtách nočních a denních vystřídali. Na kolik běží o zdravotní opatření dílen i ochranná zařízení proti úrazům, obmezil se zákon na všeobecná pravidla § 74, do kterých pojal i předpis, aby obydlí poskytovaná dělníkům od podnikatelů nebyla ve zdravotní příčině závadna. V mezích těchto pravidel náleží živnostenskému inspektoru dohlížeti ke všemu, čeho k usku-tečnění ochrany řečené je třeba, kdežto politickým úřadům náleží dáti potřebné nařízení, nespomohla-li domluva inspektorova. Politický úřad může v příčině ohlášených jemu nedostatků zdraví dělníků ohrožujících naříditi prohlídku skrze odborné znalce (lékaře, lučeb-níky), ježž náklady nese podnikatel, byly-li nedostatky vskutku zjištěny. Účinnější zabezpečení ochrany proti úrazům má na zřeteli i předpis zákona o pojišť. úrazovém, dle něhož náleží na pojišťovny úrazové, aby na nedostaty a žádoucí opatření upozorňovaly živn. inspektoři, k jejichž podnětu vydávají mají političtí úřadové i. stolice potřebné rozkazy. Předpisy dosavadní sotva postačí k účelné praevenci vzhledem k t. zv. dělnickým cho-robám, i bude třeba postarati se o vyplnění mezery zde zbývající. Proti původním usta-novením živn. řádu z r. 1859 jsou nyní nepo-měrně pečlivěji provedeny předpisy směřující k tomu, aby se zamezil t. zv. truck, t. j. skracování dělníků placením v naturalích. Nesnadný úkol, nepřipraviti dělníka o výhodu, kterou mu může poskytnouti dodávání bytu neb paliva, potravin, užívání jistých pozemků na účet mzdy se strany nezistného podni-katele, a ochrániti ho s druhé strany před vykořisťováním pod touto záminkou se strany nesvédomitého, rozřešil zákonodárce tím, že pustil se do kasuistiky dosti obšrné. Zákon připouští poskytování bytu, paliva, užitků po-zemkových, léků a lékařské pomoci, nástrojů a látek na účet mzdy, avšak jen, byla-li o tom zřede učiněna úmluva; dodávání stravy neb potravin jen za cenu nákladní. Poukázky na určité prodávárny, poskytování jiných před-mětů nežli uvedeny, a zvláště lihovin na účet mzdy a výplata mzdy v hostincích a nálev-nách jest zapovězena.

Povinnost vyvěsiti v místnosti výrobní t. zv. tovární č. pracovní řád a ve zná-most jej uvésti každému dělníku nastupují-címu, platí pro továrny a všechny závody za-městnávající více než 20 dělníků ve společ-ných místech výrobních. Zákon předpisuje podrobně, co musí takovýto řád obsahovati, zejména o jednotlivých kategoriích dělníků a způsobu zaměstnání žen i dělníků mladistvých, o opatření školského vyučování pro tyto, o dni pracovním, počátku a konci doby pra-

covní a přestávkách, o způsobu účtování a vý-platě mzdy, o právech a povinnostech dohlí-žitelů, o nakládání s dělníky v případě one-mocnění neb úrazu, o pokutách za přestupky pracovního řádu a způsobu jich upotřebení, o lhůtách výpovědních a případech, kdy bez výpovědi lze zrušiti poměr pracovní. O po-kutách řečených věsti sluší záznam. Do něhož nahlížeti jest volno úřadům i dělníkům; rovněž věsti musí podnikatel seznam děl-níků s údaji o každém dělníku jednotlivém, jež podrobně jsou předepsány. Knížka pra-covní zůstala povinnou pro všechny dělníky živnostenské jakožto legitimace a zároveň prostředek zabezpečující dodržení smlouvy pracovní jistou měrou, tedy jako prostředek sloužící aspoň z části k ochraně podnikatele.

Ochrana, která dle platných předpisů zá-konných nyní poskytuje se dělnictvu v Ně-mecku, spočívá na předpisech říšsk. zák. živn. během doby častěji změněných, posledně zák. z 1. června 1891, který v některých směrech něm. zákonod. s rakouským sblížil, z části ještě za ním zůstává, z části však je předstihl. Zejména zavedl pro továrny a dílny, doly, solny, staveb, závody, loděnice atd. klid nedělní všeobecně, kdežto dosud jen pro mladistvé dělníky tovární byl závazným, vzhledem k ostat-ním pak platilo, že nemohou v neděli býti ku práci nuceni. Ovšem bylo i zde třeba, jako v Rakousku, stanoviti jisté výjimky a obme-zení. Zákonná ustanovení jsou mnohem po-drobnější než v Rakousku. Zápověď zaměst-nání, pokud jde o ženy, vyslovena byla dosud pouze v příčině šestinedělek a práce pod-zemní; i byla některá obmezení jiná zůstavena pouze nařizovací cestě. Nyní zaveden jest obecně normální pracovní den 11hodinný pro všechny dělnice do 16 let, a zapovězena noční práce ženská vůbec (od 8 1/2 hod. več. do 5 1/2 ranní) v továrnách. Předpisy o pře-stávkách pracovních poskytují jisté výhody dělnicím obstarávajícím domácnost. Pojem mladistvého dělníka sám jest proti ra-kouskému širě vyměřen a předpisy zákonné v některých směrech podrobnější. Tak zejména vztahují se některá obmezující ustanovení na stáří až do 18 let; takoví nemohou býti za-městnání osobami úhonnými, může pro ně býti nařízena povinná návštěva školy pokra-čovací a při jejich zaměstnání dlužno míti zvláštní ohled na požadavky zdravotní a mrav-nostní. V továrnách mohou sice děti býti za-městnány zpravidla již od 13. roku, dokud školská povinnost nevadí, pro děti do 14. roku nesmí však doba pracovní býti delší 6 hodin, od 14—16 ne delší 10 hodin denně, i jsou vzhledem k nim dána zvláštní ustanovení o přestávkách pracovních. Výjimky od těchto předpisů o pracovní době jsou z části dány (pro určité obory tovarů) již v říšském zá-koně živnostenském, dočasně z příčin důle-žitých zůstaveny jsou správním úřadům. Roz-líčné odchylky pro určité druhy závodů byly podle povahy jejich vytčeny podrobněji ra-dou spolkovou Zápověď noční práce platí pro mladistvé nyní stejným rozsahem jako

pro ženy. Pracovní knížka zavedena jest pouze pro dělníky od 14. do 21. roku a to hlavně za tím účelem, aby tak byla usnadněna úřední kontrola o zachování příslušných zákonných předpisů, kdežto pro dělníky od 12—14 roku zaveden jest pracovní list (Arbeitskarte), ježž vydává k žádosti rodičů nebo poručníků úřad obecní, a podnikatel povinen jest před jich přijetím podati místnímu policejnímu úřadu seznam jich s udáním způsobu zaměstnání, počátku a konce denní práce i přestávek. Ochrana dělníků vůbec proti ohrožení zdraví a nebezpečí úrazu provedena jest nyní v Německu podrobněji nežli v Rakousku, a to v ten způsob, že správní orgány, spolková rada i rozličné dle zákonů jednotlivých států k tomu povolané úřady vydaly zejména určité předpisy ochranné, přiměřené povaze jistých zdraví nebezpečných odvětví výrobních (výroba sirek, olivnatých barev, doutníků, zrcadel rtuťových). Jest to zajisté správná cesta, má-li se do žádoucích podrobností provésti ochrana proti nebezpečím zdraví hrožícím již z povahy jednotlivých odvětví a výrobních jejich processů. Dozor prováděcí světen jest zvláštním inspektorům, kteří ale na rozdíl od rakouských dosud byli pouze inspektoři továrnímí pro dozor na opatření v příčině mladistvých dělníků; nyní rozšířena jest působnost jejich na všechny osoby v dílnách zaměstnané. Pokud běží o ochranu proti úrazům, uloženo jest spolupůsobení společenství pro pojištění úrazové (srv. Dělnické pojišťování), kterých dobrě zdání sluší vyslechnouti, mají-li se zavést úřední předpisy k ochraně proti úrazům.

Anglické zákonodárství ochranné co do způsobu vývoje svého líší se podstatně od vývoje dělnické ochrany zákonné ve státech pevniny. Až do r. 1878 nemá žádné souborné kodifikace, nýbrž skládá se z velikého množství speciálních zákonů, daných pro jednotlivá určité daná odvětví výroby nebo skupiny jejich. Nejprve (r. 1802) obrací se k odvětvím, ve kterých vývoj novověký nejdříve zavedl houfně zaměstnávání dětí, totiž k přádelnám bavlnovým a vlnovým. Další vývoj běže se dvojím směrem: Jednak rozšiřuje se ochrana postupně na jiná odvětví, jednak zvyšuje a utužuje se míra ochrany již dříve dané. Z prvu zůstává omezena pouze na tovární výrobu. Zákonem z r. 1833 obsáhla již veliký obor přádelnictví a tkalcovství, rozšiřuje se pak zákony z r. 1845, 1850 a 1860 na tiskařství látkové, barvírny, bělidla, výrobu krajek, konečně r. 1864 na tovární výrobu každého způsobu a teprve roku 1867 i na jiné dílny než tovární. V zákoně o továrnách a dílnách z r. 1878 shrnut jest pak celý dosavadní obor těchto speciálních zákonů v jedinou kodifikační práci doplněnou ještě dodatkem z r. 1883. K tomu radí se zvláštní zákony pro obor hornický (1872, 1887) a všeobecné záповědi trucku, výplaty mzdy v nálevnách a j. První zákony byly nedělní, neboť orgány samosprávy anglické nebyly způsobilé ani ochotny naléhati na provádění; obrat nastal teprve zavedením

zvláštních továrních inspektorů (r. 1883), kteroužto institucí Anglie podala vzor, jehož chopilo se konečně i zákonodárství jinde. Pokud jde o dobu pracovní a zaměstnání při jistých výrobních odvětvích zdraví nebezpečných, obmezuje se anglické zákonodárství zásadně jen na děti (od 10.—14., výjimečně 13. roku), mladistvé dělníky (od 14., výjimečně od 13. do 18. roku) a ženy. Děti jsou z jistých nebezpečných odvětví vyloučeny; pro ta, ve kterých zaměstnány býti mohou, a pro mladistvé ustanoveny jsou normální doby pracovní. Při tom upravují se anglické předpisy tak, že neudává se pouze dovolený nejvyšší počet pracovních hodin denních, nýbrž též sumou za celý týden a zároveň přesně se označuje hodina ranní, od které teprve práce smí počítí, a večerní, od které nejdéle smí trvati, a v sobotu odpoledne od 2. (v dílnách netovárních od 4.) hodiny není dovoleno chráněných osob zaměstnávat. Tak na př. nesmí děti v textilním průmyslu býti zaměstnávány jinak nežli buď v půldeních šichtách aneb ob den a pracovní doba v obém případě činí pro dítě polovici týdenní doby pracovní dělníků mladistvých neb žen. Pro dělníky mladistvé a ženy v textilních továrnách ustanovena jest týdenní doba pracovní v 56½ hodiny (z toho ½ hodiny na čištění — v jiných továrnách na 60 hodin); práce smí buď o 6 počítí neb o 7. a trvati do 6, nebo do 7., mezi kterouž dobou poskytnouti sluší celkem z hodiny odpočinku, a nepřetržitě nesmí nikdy trvati déle nežli 4½ hodiny (v jiných továrnách 5. V dolech je zakázána podzemní práce žen a dětí pod 12 let; chlapi od 12—16 let mohou v celku týdně 54 hodin, denně ne více než 10 hodin býti zaměstnáni, avšak v uhelných dolech dvánácti až třináctiletí buď ne déle než tři dny v týdnu po 10 nebo více dní jen po 6 hod. V příčině ochrany zdraví a proti úrazům rozeznává se anglické zákonodárství od našeho a německého po stránce formální tím, že upraveno jest tam vše zákonem do podrobnosti, takže obsahuje bohatou kasuistiku. Rozdíl ten dostatečně se vysvětluje různostmi v organizační správě, kteráž v Anglii spočívá v rukou těch tříd, proti nimž se provádí dělnická ochrana. Zvláštností jest konečně zákon k ochraně dělnictva zemědělského z r. 1867, kterýž týče se pouze dělníků pronajímajících se pod vedením zvláštních podnikatelů v tlupách (*Gangs*), bylyť se právě zde zahostily nejtěžší zločiny mravní i zdravotní.

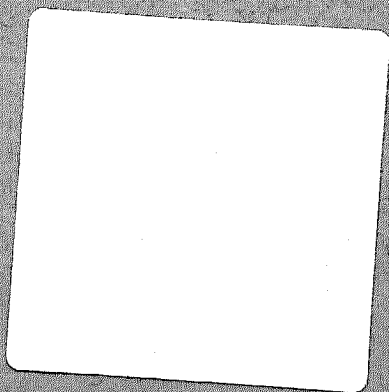
Ve Francii do r. 1841 nebylo žádné jiné zákonné ochrany dělnické kromě dekretu z r. 1813, jež nedopouštěl užívání dětí pod 10 let ku práci dolové. Zákon z r. 1841 upravil ponejprv předpisy o práci dětské ve větších podnicích průmyslových, zapověděv zaměstnávatí děti mladší osmi let a obmeziv pro děti ve věku 8—12 let pracovní dobu na 8, pro 12—16leté na 12 hodin denně. Rok 1848 přinesl ustanovení všeobecného normálního pracovního dne pro dělnictvo průmyslové v Paříži na 10, na venkově na 11 hodin, avšak ještě

téhož roku změněna byla nejdělsí dovolená doba pracovní vůbec na 12 hodin. Zákon ten vyšel docela z obyčejce. Po mnohých pokusech a nemalých protivenstvích uskutečněna úprava nová teprve zákonem z 19. května 1874, který přinesl další omezení. Zpravidla mohou děti teprve po dosaženém 12. roce býti vůbec užívány k tovární práci, výjimečně po dosaženém 10., kdež však nesmí denní doba pracovní býti delší 6 hodin, kdežto pro mladistvé dělníky od 12. do 16. roku ustanovena jest na 12 hodin, do kterých mají se počítati — dle panujícího mínění alespoň — i přestávky. Noční práce (od 9 večer do 5 ráno) v továrnách a zaměstnání v nedělních a v určitých dnech svátečních zakázána jest mladistvým dělníkům do 16. roku a svobodným ženám (ne vdaným nebo vdovám) do dokonaného 21. roku stáří. V dolech nesmí se užívatí mladistvých dělníků ve stáří od 12.—16. roku déle než 8 hodin denně a pouze k pracím lehčím, žen ne k pracím podzemním. Správní cestě jest vyhrazeno vytknouti živnosti nebo způsoby výroby, ku kterým nesmí se děti buď vůbec připouštěti nebo jen za určitých opatrností. V obém směru pečují o dohled na provádění zákonů těch inspektoři, dosazení jednak od státu, jednak od departementů. Takměř nepřehledná řada návrhů opravních za posledních 10 let neměla úspěchu, takže zůstává francouzské zákonodárství ochranné za všemi dosud uvedenými.

Od roku 1877 upravena jest ve **Švýcařích** ochrana dělnictva pracujícího v továrnách zákonem spolkovým, kdežto dříve spočívala výhradně na zákonodárství kantonálním a byla,

ač z části záhy se vyvíjovatí počala v různých kantonech zavedena velmi nestejně. Řešeným zákonem spolkovým vyšinulo se celé Švýcarsko mezi evropské státy v té příčině nejpokročilejší. Zabráňuje dětem do 14 let všelikou tovární práci, chlapcům od 14 do 18 let a ženám vůbec práci nedělní a noční (s výjimkami, jež povoluje rada spolková). Pro všechny dělníky vůbec zaveden normální pracovní den 11hodinný (v sobotu a dny před svátkem nějakým jen 10) a do těch 11 hodin počítá se pro mladistvé dělníky od 14 do 16 let i doba vyučování školského (pokračovacího) a náboženského. Předepsaná jednohodinná přestávka polední rozšiřuje se pro dělníce, jež musí obstarávatí domácnost, na 1½ hod. Ve všech ostatních státech evropských, také v Belgii, jest dosud zákonná ochrana dělnická méně vyvinuta, nežli ve výše uvedených. To platí zejména též o Uhrách, kdež živnostenský řád z r. 1872 položil některé základy.

Literatura. Pro Rakousko rozličná vydání živnost. řádu z doby po r. 1885; pro Německo: Zeller, Das Arbeiterschutzgesetz für d. deutsche Reich vom 1. Juni 1891 (1891). Pro Anglii: Bojanowski, Das engl. Fabriks- und Werkstättengesetz (1881). Pro Francii: Tallon, Manuel pratique et commentaire de la loi du 19. mai 1874 (1885). Přehledy pro všecky země v Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Porady a usnesení mezinárodního kongresu o ochraně dělníků v průmyslu a dolech, odbyvaného r. 1890 v Berlíně, jsou obsaženy ve spise »Conférence internationale etc.« (Lipsko, 1890).

7F14

VŠE - Praha

3 1 4 2 1 7 9 4 6 3